

KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETE
ÖRÖKSÉG ÉS KIHÍVÁSOK

Monográfia

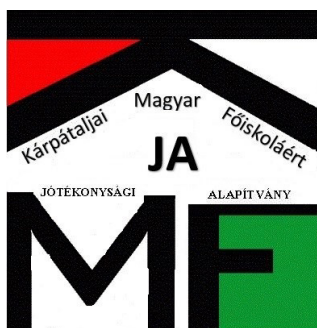
**Nemzeti
Együttműködési
Alap**

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETE ÖRÖKSÉG ÉS KIHÍVÁSOK

Monográfia

II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
Beregszász–Ungvár
2021

ETO 94(477.87)(082)

K 22

A kiadvány a mai Kárpátalja területének történetét mutatja be az őskortól a jelenkorig; összefoglaló jellegű munka, ahol a szerzők által fontosnak tartott témakörök lettek megjelenítve. Ajánljuk mindazoknak, akik betekintést kívánnak nyerni a mai értelemben vett Kárpátalja sokoldalú múltjába és jelenkori történetébe.

*Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tudományos Tanácsa (2021.09.30., 9. számú jegyzőkönyv).*

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi
Kutatóközpontja, valamint Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztőbizottság:

A szerkesztőbizottság elnöke: *dr. Brenzovics László*

Főszerkesztő: *dr. Csatáry György*

Felelős szerkesztők: *Dobos Sándor, Orbán Melinda*

Szerkesztőbizottsági tagok: *dr. Braun László, dr. Szakál Imre,*

Szamborovszkyné dr. Nagy Ibolya

Lektorálta:

prof. dr. habil. Balla Tibor (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest) – 6. fejezet;

Bayerné dr. Sipos Mónika (Pécsi Tudományegyetem, Pécs) – 15. fejezet;

dr. Czigány István (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest) – 4. fejezet;

dr. Ferenc Viktória (Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Budapest) – 16. fejezet;

dr. habil. Forisik Péter (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 2. fejezet;

Hidász Ferenc OFM (Ordo Fratrum Minorum) – 10–13. fejezet;

Marosi István (gör.kat. lelkész, Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ, Beregszász) – 10–13. fejezet;

prof. dr. Mándrik Iván (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász) – 5. fejezet;

dr. Milován Sándor (a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség tiszteletbeli elnöke, Nagyszőlős) – 14. fejezet;

dr. Molnár József (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász) – 1. fejezet;

dr. Novák Ádám (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 3. fejezet;

dr. habil. Palasik Mária (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest) – 11. fejezet;

prof. dr. habil. Püski Levente (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 8–9. fejezet;

dr. Radvánszky Ferenc (ref. lelkész, Mezőkaszonyi Református Egyházközség) – 10–13. fejezet;

dr. habil. Simon Attila (Selye János Egyetem, Komárom; Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja) – 7. fejezet;

dr. Tóth Pál Péter, DSc (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest) – 16. fejezet;

dr. habil. Valuch Tibor, DSc (Eszterházy Károly Egyetem, Eger) – 10., 12–13. fejezet.

Műszaki szerkesztés és tördelés: *Orbán Melinda*

Korrektúra: *Sin Edina, Hnatik-Riskó Márta*

Borítóterv: *Vezsdel László*

ETO-besorolás: *a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára*

A kiadásért felel: *Dobos Sándor* (a II. RF KMF Kiadói Részlegének vezetője)

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

**A kiadvány megjelenését a Nemzeti Együttműködési Alap,
Magyarország Miniszterelnöksége, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatta
a Nyírtéti Református Egyházközség Jövőjéért Egyesület és a Kárpátaljai
Magyar Főiskoláért Jótékonysági Alapítvány közreműködésével.**

Kiadó: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90 202 Beregszász, Kossuth tér 6.;
e-mail: foiskola@kmf.uz.ua) és a „RIK-U” Kft. (cím: 88 000 Ungvár, Gagarin u. 36.; e-mail:
print@rik.com.ua)

Nyomdai munkálatok: „RIK-U” Kft.

ISBN 978-617-8046-21-7

© A szerzők, 2021

© A szerkesztőbizottság, 2021

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2021

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	11
1. FEJEZET. KÁRPÁTALJA KÖZIGAZGATÁS-TÖRTÉNETE, ETNO- DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSAI ÉS KÖZSÉGNÉVRENDEZÉSEI	13
1.1. A közigazgatási térfelosztás változásai a mai Kárpátalja területén (<i>Molnár D. István</i>).....	13
1.2. Kárpátalja népessége (<i>Molnár D. István</i>)	32
1.3. Községnévváltozások és -rendezések a mai Kárpátalja területén (1898–2000) (<i>Dobos Sándor</i>).....	50
2. FEJEZET. A MAI KÁRPÁTALJA TERÜLETÉNEK ŐSTÖRTÉNETE (<i>Rácz Béla</i>).....	65
2.1. Paleolitikum (őskőkor).....	65
2.2. Mezolitikum (középső vagy átmeneti kőkorszak)	72
2.3. Neolitikum (újkökor, csiszoltkő-korszak).....	76
2.4. Rézkorszak (eneolitikum, kőrézkor)	79
2.5. Bronzkorszak.....	82
2.6. Vaskorszak.....	88
2.7. A római kor.....	92
2.8. A szláv korszak.....	97
3. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG KÖZÉPKORA (A HONFOG- LALÁSTÓL 1526-IG) (<i>Kész Barnabás</i>)	103
3.1. A magyar honfoglalástól az államalapításig (895–1000)	103
3.1.1. Őstörténetünk titkai	103
3.1.2. A honfoglaló magyarok régészeti emlékei Kárpátalján	108
3.2. Vidékünk az Árpád-házi királyok korában (1000–1301)	115
3.2.1. Az Árpád-dinasztia	115
3.2.2. Vármegyék és ispánságok.....	120
3.3. A vegyes házi királyok kora (1301–1525).....	125
3.3.1. A Magyar Királyság fénykora.....	125
3.3.2. Középkori vármegyéink.....	131
3.3.3. Gazdaság, társadalom, műveltség.....	138
3.3.4. Középkori kőtemplomok	139
3.3.5. Szerzetesrendek	141
3.3.6. Középkori váraink	143
3.3.7. Vidékünk nemesi családjai a középkorban	153

4. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG A KORA ÚJKORBAN (1526–1790).....	157
4.1. Vidékünk története a mohácsi vésztől a szatmári békéig (1526–1711) (<i>Csatáry György</i>)	157
4.1.1. A királyi Magyarország és Erdély határán.....	157
4.1.2. A reformáció terjedése vidékünkön, beregszászi zsinatok	159
4.1.3. Az öt máramarosi koronaváros	165
4.1.4. A Bocskai-felkelés	167
4.1.5. Bethlen Gábor fejedelem kora.....	170
4.1.6. A vármegyei főnemesség	172
4.1.7. Az ungvári katolikus gimnázium.....	185
4.1.8. Az ungvári unió 1646-ban	188
4.1.9. A Thököly-felkelés.....	190
4.1.10. A Rákóczi-szabadságharc	199
4.2. Északkelet-Magyarország története 1711–1790 között (<i>Molnár Ferenc</i>)	213
4.2.1. A munkács-szentmiklósi uradalom.....	217
4.2.2. Munkács és Nagyszőlős.....	224
4.2.3. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye kiala- kulása a 18. században	228
4.2.4. Bacsinszky András a Munkácsi Egyházmegye élén.....	231
5. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE 1790-TŐL 1914-IG....	237
5.1. A nemzeti ébredés kezdetétől a reformkor végéig (<i>Dancs György</i>).....	237
5.1.1. A jakobinus mozgalom és a napóleoni háborúk	237
5.1.2. A reformkori országgyűlések és a vármegyék.....	239
5.1.3. Néesség.....	247
5.1.4. Egészségügy és kolerajárvány	249
5.1.5. Gazdaság.....	254
5.1.6. Adók és kiadások	263
5.1.7. Regionális központok	265
5.1.8. Társadalmi szerveződések	271
5.2. Az 1848–49. évi események és a neoabszolutizmus (<i>Molnár Ferenc</i>)	273
5.2.1. A vármegyei élet és a forradalom	273
5.2.2. A nemzetiségi kérdés	277
5.2.3. A nemzetőrség és a honvédtoborzás megszervezése	279
5.2.4. Az 1848. őszi események.....	283

5.2.5. 1849 tavasza: a verhovinai események és a podhe- ringi ütközet	287
5.2.6. Végig a magyar szabadságharc szolgálatában	290
5.2.7. Megtorlás és neoabszolutizmus	295
5.2.8. Az Ungvári Kerület és az olmützi alkotmány kihirdetése	296
5.2.9. A politikai és nemzetiségi élet élénkülése az 1860-as évek elején.....	303
5.3. A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai (<i>Braun László</i>)	310
5.3.1. A mezőgazdaság és az agrárnépesség helyzete.....	310
5.3.2. Kivándorlás az Északkeleti-Kárpátok vidékéről	315
5.3.3. Ruszin nemzetiségi mozgalom és politikai viszonyok	323
5.3.4. A zsidó közösség és gazdasági szerepvállalása	329
5.3.5. A német lakosság foglalkozása és társadalmi helyzete.....	332
5.3.6. A vasúti közlekedés kiépítése	334
5.3.7. Az ipar fejlődése	344
5.3.8. A városok fejlődése és polgárosodás.....	358
 6. FEJEZET. AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS VIDÉKÜNK (1914–1918) (<i>Suslik Ádám</i>)	 383
 7. FEJEZET. AZ ELSŐ CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG IDŐSZAKA (1918–1938) (<i>Szakál Imre</i>)	 399
7.1. Az államfordulat hónapjai.....	399
7.1.1. Ruszka Krajna.....	399
7.1.2. A csehszlovák katonai megszállás	408
7.2. Kárpátalja a Csehszlovák Köztársaság közigazgatásában	412
7.2.1. Az új ország	412
7.2.2. Kárpátalja csehszlovák közigazgatása	416
7.3. Magyar társadalmi és politikai élet a csehszlovák Kárpátalján.....	423
7.3.1. Az új közösség	423
7.3.2. Pártok és választások	430
7.4. Csehszlovák gazdaságpolitika Kárpátalján	435
7.4.1. Gazdasági helyzetkép és infrastrukturális fejlesztések.....	435
7.4.2. Földreform és telepítéspolitika	444
 8. FEJEZET. KÁRPÁTI UKRAJNA ÉS A TERÜLETI REVÍZIÓ (1938–1939) (<i>Szözlősi Nóra</i>)	 449
8.1. Az 1938-as eseményeket megelőző nemzetközi helyzet.....	449
8.2. Az 1938-as csehszlovák válság és a kisantant megroppanása.....	454

8.3. A müncheni tárgyalások és az első bécsi döntés	455
8.4. Az 1938. őszi események	459
8.5. Kárpáti Ukrajna kikiáltása, majd Magyarországhoz történő csatolása 1939 márciusában	463
9. FEJEZET. A MAGYAR KIRÁLYSÁGHOZ VISSZATÉRT KÁRPÁTALJA (1938–1944) (<i>Szőlősi Nóra</i>).....	
9.1. Előzmények.....	467
9.2. A katonai közigazgatás bevezetése.....	468
9.3. A polgári közigazgatásra történő áttérés.....	472
9.4. A visszatért területek országgyűlési képviselőtének alakulása.....	475
9.5. Igazoltatási eljárások és a tisztviselőkérdés	477
9.6. A visszatért területek gazdasági adottságai és lehetőségei	480
9.6.1. Turizmus	480
9.6.2. Erdőgazdálkodás.....	483
9.6.3. A vízerőművek.....	490
9.6.4. Mezőgazdaság, ipar és az ezen belüli szociális intézkedések.....	493
10. FEJEZET. A KÉSŐSZTÁLINIZMUS KORSZAKA (1944–1953).....	
10.1. A vidék szovjetizálása/szovjetesítése (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	501
10.2. A szovjet típusú gazdaságpolitika erőszakos térnyerése (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	513
10.3. A közoktatás szovjetesítése (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	521
10.4. Egyházpolitika szovjet módra (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	528
11. FEJEZET. A SZTÁLIN UTÁNI ÉVTIZED – 1953–1964 (A HÁROM „TRIUMVIRÁTUS” ÉS A HRUSCSOVI KILENC ÉV).....	
11.1. Politikai látszatenyhülés (<i>Váradi Natália</i>).....	543
11.2. A gazdaságfejlesztés – káderkérdés (<i>Váradi Natália</i>)	551
11.3. 1956 helyi vonatkozásai (<i>Váradi Natália</i>).....	565
11.4. A közoktatás alakulása az enyhülés éveiben (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	574
11.5. A hitélet alakulása a hruscsovi egyházüldözés idején (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	580
12. FEJEZET. A BREZSNYEVI DOLCE VITA KÉT ÉVTIZEDE (1964–1982).....	
12.1. „Édes élet” szovjet módra: gazdaság és birodalmi eszme (<i>Császár István</i>)	593

12.2. A helyi magyar szellemi mozgástér újraértelmezése és annak következményei (<i>Császár István</i>).....	600
12.3. A közoktatás brezsnyevi központosításának időszaka (1964–1982) (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	613
12.4. Egyházpolitika és hitélet a <i>dolce vita</i> idejében (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	619
13. FEJEZET. A BOMLÁS ÉVTIZEDE (1982–1991).....	631
13.1. Pártfőtítkárok váltásának sodrában: élelmiszerprogram és alkoholtilalom (1982–1985) (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	631
13.2. A gorbacsovi peresztrojka fonákságaitól a széthullásig (<i>Császár István</i>)	635
13.3. Az ideológiai harc fokozása a közoktatásban (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	644
13.4. Az ateista propagandától az egyházzal történő együttműködésig (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	650
14. FEJEZET. KÁRPÁTALJA POLITIKATÖRTÉNETE A FÜGGETLEN UKRAJNÁBAN (1991–2015) (<i>Darcsi Karolina</i>)	661
14.1. Kárpátalja Ukrajna függetlenségének időszakában – a magyar érdekképviselet megjelenése, az elvesztett autonómia ügye	661
14.2. Ukrajnai választások és a kárpátaljai magyarság	665
14.2.1. Parlamenti választások – 1990–1998	667
14.2.2. Parlamenti választások – 2002–2014	668
14.2.3. Helyhatósági választások Ukrajnában	680
15. FEJEZET. HELYZETKÉP A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVŰ OKTATÁSRÓL (1989–2019) (<i>Orosz Ildikó</i>).....	693
15.1. Az oktatást meghatározó jogalkotási folyamat alakulása Ukrajnában.....	694
15.2. Az anyanemzet politikájának hatása a kárpátaljai magyar oktatásra.....	706
15.3. A magyar nyelvű oktatási intézményhálózat	717
15.4. A magyar tannyelvű oktatási intézmények/osztályok minőségének kérdésköre	723
15.5. A magyar nyelvű szakképzés és felsőoktatás alakulása a vizsgált időszakban.....	735

16. FEJEZET. KÁRPÁTALJA TÁRSADALMI VISZONYAI A FÜGGETLEN UKRAJNÁBAN (1991–2018) (<i>Hires-László Kornélia</i>)	743
16.1. Korszakok a gazdasági jellemzők és változások alapján.....	744
16.1.1. Ukrajna intézményi átalakulása (1991–1998).....	744
16.1.2. A nemzetközi hitelek és befektetők (1999–2007).....	748
16.1.3. A nagy gazdasági világválság (2008–2009).....	749
16.1.4. A mindenkori Nyugat és Kelet dilemmája (2010–2013)	751
16.1.5. A „Majdan” utáni időszak (2014–2015; 2016–2018)	752
16.2. Magyar kisebbségi lét a független Ukrajnában	756
16.2.1. A függetlenség alapjai (az alkotmány) – 1991–2000	756
16.2.2. Státusz törvény / narancsos forradalom – 2000–2007	756
16.2.3. Az első „ukrán láz” – 2008–2009	759
16.2.4. Kisebbségbarát időszak – 2010–2012.....	760
16.2.5. A második „ukrán láz”(?) – 2013–2019.....	761
16.3. Migrációs folyamatok korszakonként a kárpátaljai magyarság életében	761
16.4. Mindennapok a kárpátaljai magyarság életében az 1991-es rendszerváltás után	765
A KÖTET SZERZŐI	781

4. FEJEZET

Északkelet-Magyarország a kora újkorban (1526–1790)

4.1. Vidékünk története a mohácsi véstől a szatmári békéig (1526–1711)

4.1.1. A királyi Magyarország és Erdély határán

A mohácsi vész után az országrészek politikai viszonyainak rendezése, területi-politikai egységének helyreállítása meghatározta a magyar nemesség és a rendek életét, nem kevésbé a lakosságét. II. Lajos király halála hatalmi űrt okozott, és kettős királysághoz vezetett. A középkori magyar állam a területek, a tartományok, uradalmak és városok összességéből állt, melyek egységét a korona jelképezte. A nép szociális-gazdasági viszonyainak kedvezőtlen alakulása is veszélyeztette az állam egységét. A mohácsi vereség önmagában is katasztrofális volt, de a csatában odavesztett a katonai, politikai és egyházi elit jelentős része, ráadásul I. (Szapolyai) János és I. (Habsburg) Ferdinánd személyében két királyt választottak, ami a szultán törekvéseinek kedvezett. I. Szulejmán nem hódította meg az országot, hanem a Habsburgok ellenfelét, I. János királyt támogatva vazallusává tette, s vele együtt az ország középső és keleti felét az oszmánok érdekszférájába vont. Az általunk vizsgált északkelet-magyarországi régió az újdonsült két országrész, a királyi Magyarország és Erdély határán terült el. A Habsburg uralkodói ház erőfeszítései ellenére nem tudta Erdélyt ellenőrzése alá vonni, ezért elismerték annak különállóságát, amely így sajátos történelmi szerepre kényszerült. A speyeri szerződés (1570) értelmében de jure a magyar korona alá tartozott. Erdély külön státusza leginkább a vármegyék ún. „autonómiájában” nyilvánult meg: a belső ügyeket a töröktől függetlenül irányíthatta, a függőség az adóban és a külső ügyekben volt meghatározó.

A török ellen vívott tizenöt éves háború végéig (1606) Erdély sorsa a nagyhatalmi napi politikától függött. Az új hatalmi viszonyokat a drinápolyi béke (1568), majd a speyeri (1570) szerződés rögzítette, amellyel a Magyar Királyság mintegy kétharmada direkt és indirekt formában az Oszmán Birodalom befolyása alá került. Az igazi csapást pedig az jelentette, hogy az ország a Habsburg és az Oszmán Birodalom ütközőzónájába került. A 17. században Bethlen és a Rákócziak elsősorban a fejedelemség hatalmát akarták kiterjeszteni Felső-Magyarországra, a Habsburg-uralkodók pedig Erdélyt akarták megszerezni. A Ferdinánd és Izabella közötti tárgyalások értelmében

Kassa Ferdinándé lett, Husztot és Munkácsot Erdélyhez csatolták. Bereg és Ugocsa jövedelmeiben Ferdinánd és Zsigmond János kölcsönösen osztozott.

A felső-magyarországi főkapitányságban 1582 körül négy földesúri erődítmény (Ecsed, Kisvárd, Krasznahorka, Ungvár) is az ún. királyi végvárok közé tartozott. A várak helyőrségének zsoldját részben az uralkodó adta, ugyanakkor hozzájárult a költségekhez a környező főnemesség is.¹ A király mellett a főurak váraikkal és magánhadsergeikkel kiemelkedő szerepet játszottak a magyar végvidékek védelmében. Az Ecsedet birtokló ecsedi Báthori István a turai rajtaütésben (1585) 500 lovassal és 200 gyalogossal vett részt, amely csapatnak egy tekintélyes része a Báthori familia fegyvereseiből került ki.² Homonnai Drugeth István – Ungvár erősségének ura – pedig három évvel később több mint háromszáz katona élén vett részt a szikszói ütközetben.³

1. térkép Magyarország és Erdély határán

Forrás: <https://ado.hu/ado/a-három-reszre-szakadt-ország-adozasa/>, letöltés 2021. jún. 1.

¹ Pálffy Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. Hadtörténelmi Közlemények 108. (1995) 1. sz. 114–185.; Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest 2010. 138–152., 157–165.

² Gömöri Gusztáv: A turai kincs. Rajtaütés 1585. augusztus 24-én. Hadtörténelmi Közlemények 9. (1894) 681.

³ Trócsányi Zsolt: Rákóczi Zsigmond. Egy dinasztia születése. Debrecen 1979. 63.

A 16. században (1595) a II. Rudolf és Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem közt kötött egyezség folytán a szomszéd Máramaros, Kraszna és Közép-Szolnok vármegyéket szintén Erdélyhez kapcsolták.

A Bocskai István és I. Rudolf német-római császár és magyar király biztosai által megkötött bécsi békében (1606. július 23.) lezárta a Bocskai-felkelést. Bocskai élete végéig csak Ugocsa, Bereg és Szatmár vármegyéket kapta meg.

A térség területeinek egy része Rákóczi György halála után visszaszállt Magyarországra. Máramaros megye sokáig Erdélyhez tartozott, majd csak 1715-ben csatolták vissza Magyarországhoz.⁴

Jellemző, hogy vidékünket már a kora újkor idején is országhatárok szabdalják, de ebben a korban a határvonalak nem jelentettek akadályt a lakosság érintkezése szempontjából, leginkább szimbolikusak voltak.

4.1.2. A reformáció terjedése vidékünkön, beregszászi zsinatok

A 16–17. század új vallási eszménye a reformáció volt, amelyben erőteljesen érintettek voltak Felső-Magyarország és Erdély területei. A zűrzavaros politika-gazdasági helyzet megfelelő táptalajt biztosított az új hit terjedéséhez, ezért Luther tanítása több csatornán érkezhett vidékünkre. Elsősorban a német városlakókon keresztül, akik Németországgal századokon át kulturális és kereskedelmi kapcsolatban voltak, gyermekeiket is a német egyetemeken neveltették, s többnyire papjaikat is onnan hozták. Vidékünk földrajzi helyzeténél, politikai és nemzetiségi kapcsolatainál fogva nyitva állt a reformáció terjedése előtt. A német polgárságnak a mai kárpátaljai területre gyakorolt hatásáról a viski példa alapján győződhetünk meg, mint a hitújítás legkorábbi itteni gócpontjáról. A viski százok rokonságban voltak az erdélyi szászokkal, akik terjesztették Luther és társainak írásait, ezek a munkák hamar eljutottak vidékünk más településeire is.⁵ A következő csatornaként a tömegesen a protestánsokhoz csatlakozó főnemeseket és a tanokat terjesztő prédikátorokat említhetjük, akik az új hitet magyar nyelven terjesztették. Ezek között volt Perényi Péter, aki előbb Szapolyainak a híve, abonyi és temesi főispán, koronaőr, Siklós, Eger, Sárospatak stb. ura, erdélyi vajda.⁶ Ő az, ki midőn a mohácsi vész után meghódolt Ferdinándnak, kiköti, hogy saját vallásában ne háborgatassák. Ferdinánd kénytelen teljesíteni az éppen Szapolyaitól átpártoló Pe-

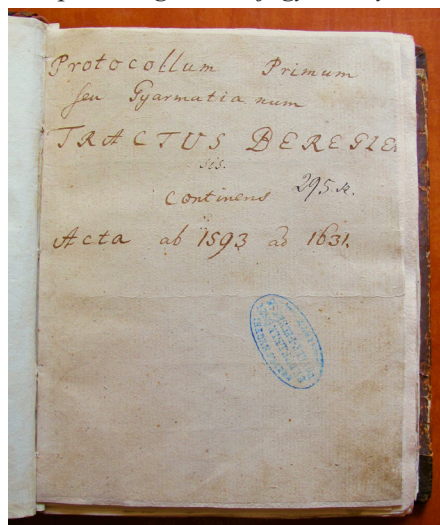
⁴ *Lehoczky Tivadar*: Beregvármegye monographiája. I. köt. Ungvár 1881. 395–396.

⁵ *Soós Kálmán*: A reformáció terjedése és megszilárdulása a mai Kárpátalja területén. Beregszász–Ungvár 2017. 39.

⁶ *Rácz Károly*: A zarándi egyházmegeye története. Arad 1880. 7–9.

rényi fenntartását.⁷ A központi hatalom gyengesége miatt a földesúr minden birtokán szabad lett az új hit tanítása és gyakorlata. A Perényi család az 1527–29-es években fogadhatta el a lutheri tanokat, amelyektől később sem álltak el. Perényi Gábor, a későbbi Abaúj, Zemplén és Ugocsa vármegyék főispánja⁸ meg is fogadta az atyai intelmet, s a birtokain működő lelkészekről megkövetelte, hogy az ágostai hitvallás értelmében tanítsanak.⁹

1. kép *A beregi zsinat jegyzőkönyve*

Forrás: Kárpátaljai Református Egyházkerület Levéltára és Múzeuma. Könyvgyűjtemény. Csatóry György felvétele.

Jelentős pártolója volt vidékünkön az evangéliumi eszméknek a mohácsi véres síkon maradt Nyalábvár urának, az ugocsai és máramarosi főispánnak, Perényi Gábornak az özvegye, a művelt Frangepán Katalin. Fia mellé Komjáthy Benedeket vette nevelőnek, aki nyelvekben és teológiai tudományokban jártas mester volt. Ő a Nyitra megyei Komjáton született, s a hazai alsóbb iskolák elvégzése után 1529-ben a bécsi egyetem hallgatója lett. A törökök elől 1530-ban Husztra menekült. Az 1530-as évek elején hívatta meg Perényiné nyalábvári udvarába János fia nevelőjéül. Perényiné Komjáthy irodalmi munkára, bibliafordításra sarkallta, amivel nagy szolgálatot tettek a magyar reformátusságnak. Frangepán Katalin rendelkezett Szent Pál apostol

⁷ S. Szabó József: A Perényiek a reformáció szolgálatában. Budapest 1923. 11.

⁸ Lásd: Medgyesi Somogyi Zsigmond: Magyarország főispánjainak története 1000–1903. Budapest 1903.

⁹ Soós K.: A reformáció terjedése i. m. 44.

leveleivel,¹⁰ amelyeket gót írása és ódon nyelve rendkívül nehéz olvasmány-nyá tett. Perényiné ösztönözte tehát a tudós Komjáthyt, hogy fordítsa le és magyarázza meg magyarul ezt az írást. A fordítás el is készült, mely egyébként három, Erasmus után készített fordításnak az egybeszerkesztéséből állt össze, de bevitte a magyarázatba a saját protestáns meggyőződését, a reformáció szellemét is. A korai magyar reformációnak ez a legkorábbi megnyilvánulása. Komjáthy fordítása (*Epistolae Pauli lingua hungarica donatae* – Szent Pál levelei magyar nyelven) úrnője költségén 1533-ban jelent meg egy krakkói nyomdában, címlapján a Frangepán-címerrel.¹¹

2. kép *Szent Pál leveleinek Komjáthy Benedek által készített magyar fordítása*

Forrás: <http://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=025757>, letöltés 2021. jún. 1.

Megemlítendő egy másik tudós reformátorunknak, Ozorai Imrénének a munkája, amely *A Krisztusról, és az ő ekléziájáról* címmel jelent meg. Irodalmunkban e munka az első magyar nyelvű polemikus könyv a katolicizmus ellen. Ezt a könyvet szintén a már említett krakkói nyomdában, a Frangepán-címerrel ékesítve, ugyancsak Frangepán Katalin nyomtatott ki.¹² Valószínű, hogy Ozorai egy ideig az ő birtokain terjesztette a reformációt.¹³

¹⁰ *Sinay Miklós*: A magyar- és erdélyországi reformáció története. Debrecen 1911. 185.

¹¹ *Soós K.*: A reformáció terjedése i. m. 46.

¹² *Zoványi Jenő*: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Budapest 1921. 122.

¹³ Lásd erről bővebben: *Rácz K.*: A zarándi egyházmegye i. m. 7–9.

Frangepán Katalin egyetlen fiúgyermek, Perényi János az ország kormányzásában Ugocsa és Máramaros vármegye főispánjaként vett részt. Tudjuk, hogy uradalmában felkarolta a protestantizmus érdekeit, Krakkóban és Wittenbergben taníttatta többek között Sylvester (Erdősi) Jánost, aki nagy hatású reformátori munkát végzett Ugocsában.¹⁴ Máramaros jellemes reformátoraként Huszti Tamást tisztelhetjük szintén János jóvoltából.¹⁵ A Perényieket – mint S. Szabó József megállapítja¹⁶ – a reformáció hatalmuk és dicsőségük tetőfokán találta. Nem feltételezhetjük, hogy egyes nagy hűbérurak a reformáció oldalára tisztán vallási okokból álltak át. Itt nem annyira vallási okok játszottak közre, mint az, hogy lehetőségük nyílt birtokaik növelésére. Hiszen olyanok is akadtak, akiknek a reformeszmék pártolása csak eszköz volt arra, hogy valamely, ezzel összefüggésben kínálkozó magánérdeküket leplezzék vele. Egyes főurak ugyanis katolikus egyházi javakat foglaltak el, és tartottak birtokukban nem kevés haszonnal.¹⁷

Réz László homonnai evangélikus református lelkész szerint a Drugethek 1530–1535 között lettek az új tanoknak, a reformációnak a hívei, kevéssel később, mint a Perényiek.¹⁸ A *cuius regio, eius religio* (azaz: aki a föld, azé a vallás) elv alapján a földesurak jobbágysai is kénytelenek voltak protestánsokká lenni, így a főurak számtalan esetben tekintélyük teljes súlyát latba vetették az új hit s vagyonuk gyarapítása érdekében. Ugyanakkor a nagy tekintélyű Drugeth család csak az ellenreformáció koráig támogatta a reformáció ügyét. Ez avval magyarázható, hogy akkor már kezdtek jogokat és birtokokat is elvenni a protestánsoktól, ezért ők híven alkalmazkodtak a változó korhoz, s az 1610-es évektől a Pázmány Péter által katolikus hitre visszatérített Drugethek mindent elkövettek, hogy a katolikus egyház iránti hűségüket bizonyítsák.¹⁹

A reformáció terjedésével kapcsolatosan dr. Soós Kálmán, a reformáció kutatója a következő, vidékünkéről származó wittenbergi egyetemi diákok adatait közli: 1551/2 Stephanus Maramorosinus. Ungarus; 1552/3 Michael Szőlősi Ungarus; 1567. Michael Ungvári. Ung; 1568. Johannes Beregszázy; 1570. Petrus Beregszázius. Ung; 1576. Thomas Szöllősinus; 1578. Martinus Szőlőssius; 1582. Paulus Beregszászius; 1584. Stephanus

¹⁴ Perényi Jánostól vették eredetüket Ugocsa és Máramaros megyék főispánjai, Szőlőson az evangéliumi vallásnak két századon át pártfogói voltak.

¹⁵ Soós K.: A reformáció terjedése i. m. 49.

¹⁶ S. Szabó J.: A Perényiek a reformáció i. m. 6.

¹⁷ Soós K.: A reformáció terjedése i. m. 57., 59.

¹⁸ Réz László: A Drugethek és Homonna reformációja. Sátoralja-Ujhely 1899. 60.

¹⁹ Soós K.: A reformáció terjedése i. m. 66–67.

Munkatius; 1590. Andreas Ungvári; 1592. Johannes Bedő Szőlőssy.²⁰ A legújabb kutatások jóval bővebb névsort mutatnak.²¹

3. kép *Kálmáncsehi Sánta Márton emléktáblája Beregszászban*
(Balogh Géza alkotása)

Forrás: Csatóry György felvétele.

A királyi Magyarország és Erdély közelében Beregszász tökéletes környezetet biztosított az új tan fejlődéséhez. A város 1552-ben helvét irányú zsinatoknak adott helyet, amelyek beregszászi zsinatok néven kerültek be a történelembe. A zsinatok az úrvacsoratan és a szertartások kérdéskörével foglalkoztak. Beregszászon a reformáció kezdetét 1548-ra tehetjük. A reformáció elsőnek a vidéken itt ért el jelentős sikereket. Első lekipásztoraik nagy része pedig a város férfikolostorainak szerzeteseiből került ki. A beregszászi zsinatok két legismertebb résztvevője a „helvét reformáció tüzes híve”:

²⁰ Magyar Evangélikus Egyháztörténeti Emlékek. I. köt. 1–147. <http://lexikon.katolikus.hu/U/ungv%C3%A1ri%20uni%C3%B3.html>, letöltés 2020. febr. 12.; *Soós Kálmán*: Vidékünk diákjai Európá egyetemeken a XVI. században. Kárpáti Kalendárium. (1985) 100.

²¹ *Szőgi László*: Kárpátaljai diákok az európai egyetemeken 1407–1919. Ungvár 2013. 224.

Kálmáncsehi Sánta Márton munkácsi és Radán Balázs beregszászi lelkészek voltak. Hogy miért találjuk a reformáció e két hatalmas személyiségét Bereg megyében? Valószínű azért, mert a tiszántúli református szuperintendencia területén 1552–1556 között csak a beregi, ugoicsai, máramarosi részeken működhetek szabadon a református lelkészek. Ezek a megyék biztos menedéket jelentettek a reformátoroknak, ahol korlátozások nélkül járhatták a falvakat, városokat, és terjeszthették a reformáció eszméit.²²

1552-ben két zsinat is lezajlott Beregszászban, de az elsőről csupán a második forrásaiból tudunk. A második zsinatot 1552. december 1-jén tartották az itteni egyházmegye lelkészei. Kálmáncsehi szerepe mindkét zsinaton irányadó volt. A zsinaton jelen voltak: Kálmáncsehi Sánta Márton, Radán Balázs, Batizi Mihály, Bácsi Kelemen, Csucsi Lőrinc, Csürei János, Décsi Bálint, Dézsi Tamás, Eszéki Balázs, Kállai Lukács, Pelbárt, a beregszászi iskolaigazgató, Pesti Gáspár, Szemer Pál, Szőlősi Péter, Tolnai Balázs, Tutacsi Ferenc. Kálmáncsehi Sánta Mártont a reformáció megalapozójaként tartjuk számon Beregben, annak elindítója és mindkét zsinat mozgatórugója volt. Élete és tevékenysége hiányosan kutatott, ugyanúgy, mint a másik nagyon fontos beregszászi szereplőé, Radán Balázsé.²³

Valószínű, hogy Radán zárdafőnök volt Beregszász 4 férfizárdájának (2 ferences, 1 pálos, 1 domonkos) valamelyikében. Még Kálmáncsehi előtt fejtett ki jelentős reformátori tevékenységet. Az 1548-as évben Beregszász megreformálása is az ő nevéhez fűződik, ő volt az egyházmegye első eszperese. Ő volt annak a gyilkosságnak az áldozata, amelyet egy szerzetes követett el ellene prédikálása közben feltehetően 1553. május 8-án. Pelbárt beregszászi iskolaigazgató 1552. évi működése rámutat a városi gyülekezet jelentős számára. Dr. Soós Kálmán kutatásainak eredményeiből kitűnik, hogy Pelbárt János egy bizonyos Szekeres Pállal tanult a varsói egyetemen. Bácsi Kelemen, Batizi Mihály beregszászi szerzetesek bizonyára a vármege magyar nyelvű községeiben hirdették az evangéliumi tanokat.²⁴

Máig vitatott kérdése a helyi egyháztörténeti kutatásnak a beregszászi zsinatok lutheri vagy helvét irányának a megállapítása. Egyes vélemények szerint a zsinatok lutheri szelleműek voltak, mások pedig azt tartják valószínűnek, hogy mivel Radán és Kálmáncsehi személyüknél fogva a helvét

²² Fodor Gusztáv: Elfelejtett beregszászi református zsinatok. 1998. 31–34.

²³ Zágonyi A. Károly: A Nagytiszteletű Beregi Egyházmegye Emlékkönyve. Közreadja: Csatóry György. Nyíregyháza 2005. 17–122.

²⁴ Molnár Ambrus: Beregszász XVI. századi történetéből. Theologiai Szemle 2. (1999) 87–88.

irányú reformáció letéteményesei voltak, s mert a zsinatoknak ők voltak az „oszlop-apostolai”, ezért a zsinatok is helvét szellemben zajlottak.²⁵

A református egyház fejlődésének kutatásához kiváló útmutatóul szolgál Fodor Gusztáv nemrég megjelent kötete, amely újabb mérföldkő a több évszázados vallás megismeréséhez.²⁶

4.1.3. Az öt máramarosi koronaváros

A öt máramarosi koronaváros (Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező, Máramarossziget) mindegyike külön jogállású, privilegizált egykori oppidum volt. A koronavárosok a történelmi Magyarország északkeleti részén, Máramaros vármegyében terültek el, és a sóbányászatnak köszönhető előjogokat élveztek a királyi Magyarország idején. A városok királyi birtok voltuknak megfelelően egyedülálló helyet foglaltak el a középkori városhálózatban. Külön státuszuk a sóbányászatban és a kereskedelemben játszott kiemelt szerepüknek köszönhető, holott mind az öt egyszerű mezővárosnak számított e korban. Közigazgatásilag Máramaros az erdélyi állam létrejötte után évszázadokig a fejedelemség része maradt.

A levéltári forrásaink a 15. századtól kezdve nyomon követik a szabadságküzdelmek részleteit, segítségükkel tájékozódhatunk az említett városok gazdasági, bírósági peres ügyeiről, az előjogaikért folytatott erőfeszítésekről. A dokumentumok felelevenítik a városi lakosság, a megyei nemesség, a kincstári tisztviselők, valamint a katonai vezetők viszonyának alakulását.²⁷ Az évszázadok során a koronavárosok között szoros gazdasági-kulturális együttműködés alakult ki, így a települések a vidék gazdasági-szellemi életének központjaivá váltak. A térségben ezen városokban, a történelmi gyökereknek köszönhetően jöttek létre a városfejlődés sajátos polgári hagyományai. A városok tiltakozásaikkal elsősorban ellenálltak a kincstár és a megye (Máramaros) követeléseinek. A „régir királyok és fejedelmek” adta előjogaikra olykor nem voltak tekintettel, és különböző munkák elvégzését és beszolgáltatásokat teljesítését követelték az öt várostól. A királyi kamara hamar felismerte, hogy a felső-tiszai-medencének nemcsak hadászati szempontból van stratégiai jelentősége, de stratégiai eszköz maga az itt bányászott só is, amely Husztól Máramarosszigetig mindenütt fellelhető európai jelentőségű mennyiségben és minőségben. A kincstár és az uralkodó nagy jelentőséget tulajdonított a sóbányák zavartalan üzemeltetésének. A térségben időszámításunk

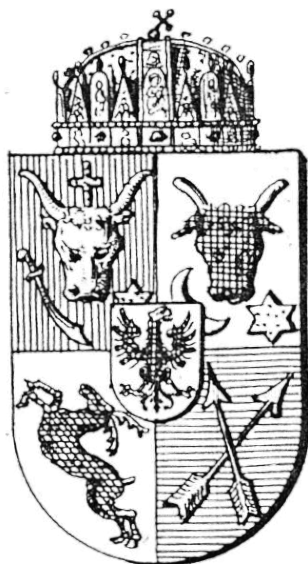
²⁵ Fodor G.: Elfelejtett beregszászi i. m. 35–36.

²⁶ Református múltunk kezesség. Adattár kárpátaljai református gyülekezettörténeti kutatásokhoz 1523–2016. Tiszaszentimre 2016.

²⁷ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), F. 61, op. 1, od. zb. 1–1946.

előtti időktől kezdve bányásztak sót, melynek kitermelése nagy jövedelmet biztosított az uralkodóknak. A középkor óta a máramarosi sókamara a huszti várral együtt királyi birtokként szerepel. Az értékes ásvány kitermelésének fejében a koronavárosokat számos előjoggal ruházták fel az uralkodók, amelyek közül az alábbiakat emeljük ki. 1329. október 26-án kelt kiváltságlevelében Károly Róbert Husztnak, Visknek, Hosszúmezőnek és Técsőnek külön előjogokat biztosított, amivel megalapozta ezen települések jogi státuszát. Nagy Lajos 1352-ben Máramarosszigetet is a koronavárosok sorába emelte, amelynek lakói dolgozni jártak a sóvágóaknába.²⁸

1. ábra A máramarosi koronavárosok pecsétje

Forrás: <http://mek.niif.hu/11900/11936/11936.pdf>, letöltés 2021. jún. 1.

A privilégiumok alapján szabad volt a be- és kiköltözés, a tisztviselők szabad választása, mentesültek a főispáni hatalom alól, megillette őket az önálló bíraskodás joga. Biztosították számukra az új irtások és ültetvények létrehozásának jogát, valamint a vásártartási jogot és ezeknek védelmét. A városok elnyerték a vám- és szolgáltatásmentességet, mely alól csak a föld-

²⁸ Csátáry György: A máramarosi öt koronaváros levéltára 1329–1910. Ungvár–Beregszász 2011. 5–10.; A koronavárosok társadalmára lásd: Glück László: Az öt máramarosi város társadalma a 16–18. században. Kézirat. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola. Pécs 2013. 427.; Gulyás László Szabolcs: Városfejlődés a középkori Máramarosban. Erdélyi Tudományos Füzetek 280. (2014) 1–154.; Igyártó Gyöngyi: Máramarosi koronavárosok. Ungvár 2005. 80.

bér volt kivétel, amely után telkenként és birtokonként megszabott összegben kellett fizetni. Ha a következő évszázadok kiváltságait számba vesszük, azok lényegében megerősítik a korábbi királyok által adományozott előjogokat. Itt csupán az erdélyi fejedelmek megerősítéseit vázoljuk. Báthori István 1582. július 18-án Grodnán, 1593-ban Báthory Zsigmond ismerte el a koronavárosok státuszát, majd Báthory Gábor 1611. december 27-én Váradon, II. Rákóczi György 1649. február 2-án Gyulafehérváron, végül I. Apafi Mihály 1664. február 4-én Nagysinken ismerte el a kiváltságokat. A sóbányászat és a kereskedelem jelentőségének csökkenésével a koronavárosok gazdasági és politikai jelentősége már a 18. században csökkent. A szabad királyi és a koronavárosi státus tulajdonképpen azonos alapkiváltságokat jelentett, az előző azonban lehetett földesúri vagy egyházi birtok is, míg az utóbbi a király közvetlen tulajdon- és intézkedési jogát jelentette.²⁹

A választott főbíró mellett kettős képviselőlet működött: a tekintélyes polgárokból álló szenátus és a választott képviselő-testület. A Máramarosszigeten vagy Técsőn összeülő koronavárosi bíróság a választott testületek vezetőiből állt. Idővel Técső vált az öt polgárváros központjává, egyrészt centrális földrajzi elhelyezkedése miatt, másrészt a megyei adminisztrációt magába foglaló Máramarosszigetről tudatosan kivonulva. Ennek köszönhetően maradt a mai Kárpátalja területén a koronavárosok levéltára. A Rákóczi-szabadságharc idején a városok ragaszkodtak a kiváltságaikhoz, amelyeknek a teljes mértékű betartása II. Rákóczi Ferencnek nem volt módjában, ilyen oknál fogva élénk levelezés folyt a fejedelem és a városok között. Igaz ugyan, hogy a koronavárosok jogállása évszázadok során változásokon ment keresztül, de egészen az Osztrák–Magyar Monarchia végéig megőrizte státuszát.³⁰

4.1.4. A Bocskai-felkelés

Bocskai István (1557–1606) erdélyi fejedelem a török ellen és a protestáns vallásszabadságért fogott fegyvert híveivel. Kihasználva Giorgio Basta, a császár Erdélyben állomásozó tábornoka csapatainak távollétét elfoglalta

²⁹ *Csatáry György*: A máramarosi koronavárosok privilégiumairól. In: „Így maradok meg hírvivőnek...” In memoriam Soós Kálmán. Tanulmányok Soós Kálmán emlékére. Szerk. Szamorovszkyné Nagy Ibolya. Ungvár 2012. 228–247.; *Szilágyi István*: Máramaros vármegye egyetemes leírása. Budapest 1876.; *Bélay Vilmos*: Máramaros megye társadalmi és nemzetiségi: a megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig. Budapest 1943.

³⁰ *Boda Attila*: A máramarosi öt koronaváros története a Rákóczi-szabadságharc idején. Szerk. Ternováczi Bálint. Budapest 2015. 59–73.; *Csatáry György*: A máramarosi öt koronaváros a Rákóczi-szabadságharc idején 1703–1711. Ungvár 2003. 80.

egész Felső-Magyarországot. A Rudolf király-ellenes nemesség a bujdosókkal együtt kénytelen volt török fennhatóság alá menekülni. A császárellenes erők Bocskait hívták vezetőnek az uralkodó önkénye ellen és a vallásszabadság kivívása érdekében. 1605-ben Rákóczi Zsigmond birtokán, a szerencsi református templomban az összegyűlt magyarországi rendek fejedelmüké választották Bocskait. Később pedig a megyesi országgyűlés Erdély fejedelmének is megválasztotta. Bocskai István fellépése 1604–1606-ban stabilizáló erőként hatott az erdélyi helyzetre. A fejedelem célja elsősorban a rendi jogok, az alkotmány és a protestáns vallásszabadság biztosítása volt.

4. kép Bocskai István (1557–1606) (arckép, metszet a 16–17. századból)

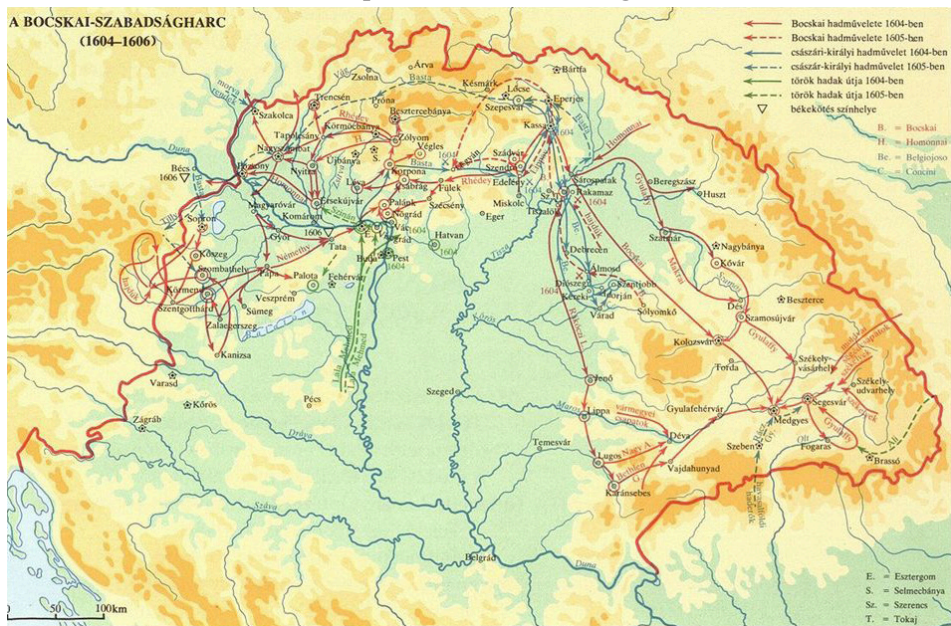

Forrás: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. III. kötet. Magyarország I. Az ország és népeinek ismertetése. Budapest 1888. 171. https://adt.arcanum.com/hu/view/OMM_03_Magyarország_1/?query=bocskay&pg=188&layout=s, letöltés 2021. jún. 1.

Nevéhez fűződik a tizenöt éves háború befejezése, a csapatainak magvát alkotó hajdúk kiváltságos letelepítése, Erdély szuverenitása, a vallásszabadság megteremtése. Ekkor szerezte meg Munkács várát is, a bécsi béke tárgyalásaiban részt vett küldöttei által megállapodott Rudolffal. Az 1608. évi országgyűlésen törvénybe iktatták a bécsi és a zsitvatoroki béke szerződéseit, továbbá a protestáns vallás szabad gyakorlatát biztosító békekötést is megerősítette. Bocskainak eszerint Erdély és pótlólag Bereg megye volt birtokában.³¹

³¹ Lehoczky T.: Beregvármegye monographiája i. m. 150.

2. térkép A Bocskai-szabadságharc

Forrás: <https://slidetodoc.com/a-tizentves-hbor-s-a-bocskai-szabadsgharc-elzmmnyek/>, letöltés 2021. jún. 1.

Bocskai joghatósága kiterjedt ebben az időben Ung megyére is, a szabad vallásgyakorlásról írt rendeletei vidékünkre is eljutottak.³² A kormányzását és bírósági ügyekben való eljárását tanúsítják a levéltárban ránk maradt rendeletei,³³ továbbá a csapatai ellen indult császári katonai parancsnokság írásos nyilatkozatai is.³⁴ Hadjárata során csapatai Beregszászt is érintették. Vidékünk megyéiből számos hajdú csatlakozott hozzá, akik végigharcolták a magyar történelem egyetlen győztes kimenetelű szabadságharcát. Bocskai meg tudta nyerni vidékünk jelentős birtokosait a felkelés ügyének. Például Homonnai Drugeth Bálintot, aki jelentős birtokokkal rendelkezett Ung és Máramaros megyékben. Bocskai után az egyik erdélyi fejedelmjelölt.³⁵ Továbbá maga mellett tudhatta a beregszászi születésű felső-magyarországi főkapitányt, nagybirtokos főnemest, Bereg és Torna vármegyék főispánját, Rákóczi Zsigmond felső-magyarországi urat. Ha később voltak is feszültségek ezen főurak között, de Bocskai idején egy célért küzdöttek.

³² KTÁL, F. 4, op. 2, od. zb. 318, ark. 1–2.

³³ KTÁL, F. 4, op. 2, od. zb. 231, ark. 1–2.

³⁴ KTÁL, F. 4, op. 2, od. zb. 317, ark. 1–2.

³⁵ Ungváron hunyt el 1609-ben.

Miután Bocskai a Rácz György vezette szászokat és a császári csapatokat Segesvárnál legyőzte, 1606. június 23-án Bécsben előnyös békét (bécsi béke) kötött a császári udvarral. Ezzel Erdély számára is véget ért a tizenöt éves háború. Bocskai Erdély első protestáns fejedelme lehetett, akit a későbbiekben mások követhettek. Bocskai érdeme, hogy a szabad zsoldosokként működő hajdúkat a székelyek mintájára telepítette le, közösségi kiváltságokkal – a letelepített hajdúk nem voltak földesúri függésben –, de katonáskodási kötelezettséggel a hajdúvárosokban.³⁶

4.1.5. Bethlen Gábor fejedelem kora

Bethlen Gábor Erdély fejedelmeként részt vett a harmincéves háborúban, szövetségre lépve Csehországgal, védelmezve a protestáns egyházat a Habsburgokkal szemben.

5. kép Bethlen Gábor (1580–1629)
(festmény, ismeretlen festő alkotása a 17. századból)

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Bethlen_Gábor, letöltés 2021. jún. 1.

Sikeres hadjárata eredményeképpen Ferdinánd császár békekötésre kényszerült. Vidékünkre nézve jelentősége volt a nikolsburgi békének (1622. január 6.), amely II. Ferdinánd magyar király és Bethlen Gábor erdélyi fejedelem között jött létre. Itt Bethlen Gábor jelentős területeket

³⁶ Nagy László: Bocskai István a hadak élén. Budapest 1981.; Szabó András: „Téged Isten dicsé-
rünk”. Bocskai István, Erdély és Magyarország fejedelme. Budapest 2006.; Papp Sándor: Török
szövetség – Habsburg kiegyezés: A Bocskai-felkelés történetéhez. Budapest 2015.

adott át a királynak, lemondott a királyi címről, és visszaadta a Szent Koronát. II. Ferdinánd pedig Bethlen Gábornak német birodalmi hercegi címet adományozott. II. Ferdinánd király átengedett Bethlennek, mint Erdély fejedelmének többek között hét magyarországi vármegyét (Szabolcsot, Szatmárt, Ugocsát, Bereget, Zemplént, Borsodot és Abaúj vármegyét), valamint Tokaj, Munkács és Ecsed várait. E területek azonban a nádor és az országbírók hatósága alatt maradtak, és a magyar országgyűlésbe küldtek követeket. Megkapta a Szent-Római Birodalom hercege címet. Bethlen halála után a hét vármegye visszakerült a király birtokába.³⁷

Bethlen udvarházat is építtetett Beregszászban, amelynek a munkálatai éppen a fejedelem halálának évében, 1629-ben fejeződtek be.³⁸

6. kép *A Bethlen–Rákóczi-kastély Beregszászban*

Forrás: Csatóry György felvétele.

Bethlen Gábor halála után felesége, Brandenburgi Katalin lett a fejedelem. Utasításai és más, közigazgatással kapcsolatos iratai alapján elmondhatjuk, hogy hozzáértéssel irányította a vidékünk vármegyéit. Beregszásznak

³⁷ *Lehoczky T.*: Beregvármegye monographiája i. m. 150.

³⁸ A kastély a mai napig áll. A város legrégebbi világi épülete, ma a Beregvédéki Múzeumnak ad helyet.

szabad borárusítási jogot adományozott,³⁹ valamint jótékony fejedelemszponyként adófizetési kedvezményt biztosított egyes hívei számára.⁴⁰

1630-ban I. Rákóczi György szerzi meg magának nemcsak az erdélyi fejedelemséget, hanem Bereg és kisebb részben Ung vármegyék egyházi és világi birtokait is.⁴¹

4.1.6. A vármegyei főnemesség

A Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség határán mindkét országrész társadalmi és kulturális hatásai éreztették befolyásukat. A gazdasági-kulturális és vallási folyamatok letéteményesei a főnemesi családok voltak: a Drugeth, Csicseri, Orosz, Dobó, Pálóczi, Bercsényi (Ung megye), Mágóchy, Esterházy, Telegdy, Nyáry, Rákóczi (Bereg megye), Újhelyi, Perényi, Drágffy (Ugocsa megye), Dolhay, Ilosvai, Bethlen, Teleki, Bilkei, Csebi Pogány (Máramaros megye) családok. Magyarországon a nemesség a társadalmi fejlődés motorja volt ebben a korban is. A Werbőczy István Tripartitum című munkájában megfogalmazott és megerősített nemesség jogalapja lényegében egészen 1848-ig volt érvényben. A nemesség feladata elsősorban a haza védelme volt, adómentességet élvezve saját maguk szervezték a hadjáratokat a király oldalán. A török veszély idején nagy szükség volt ezekre a védelmi szerveződésekre. A kora újkorban a társadalmi változások eredményeként már az elszegényedett nemesek fogalma is megjelenik, akik mindössze 2–3 porta fölött rendelkeztek, ugyanakkor a mezővárosi polgárság, illetve a parasztság felső rétegei is jelentős vagyonnal bírhattak.⁴²

A 16–17. századi viszonyokra jellemző, hogy a kisnemesek jelentős része már nem rendelkezett egész telekkel. A középkorban a nemesítéssel együtt járt a birtokadományozás is, de ezek az állapotok változtak a 16. században. A király már nem rendelkezett kellő mennyiségű földtulajdonnal, ezért a nemesített személyek jelentős része már csak címeres levelet (armálist) kapott. Az ún. armalistáknak személyükre nézve adómentességük volt, de a telek után, amelyen éltek, adóztak, mint a jobbágyság. A kora újkorban a nemességet kiérdemlők saját erejükkel is szert tehetek az uralkodó kegyére, parasztok is válhattak nemessé. A 16–17. század során a nemesi társadalmon belül is különböző gazdasági állapotú rétegek alakultak ki. A vagyoni különbségek a nemességen belül nagy méreteket öltöttek

³⁹ KTÁL, F. 10, op. 1, od. zb. 57, ark. 1–6.

⁴⁰ KTÁL, F. 10, op. 1, od. zb. 59, ark. 1–2.

⁴¹ *Lehoczky T.*: Beregvármegye monographiája i. m. 151.

⁴² *Ballabás Dániel*: A magyar nemesség társadalmi tagolódása (16–20. század). Budapest 2013. 7–12.

a kis létszámú főnemesség, a vármegyék irányítását végző jómódú köznemesség és a hatalmas létszámú kismemesség rétegei között. Az alábbiakban a korabeli főnemesség társadalmi szerepére rámutatva vármegyénként mutatunk be egy-egy családot a vizsgált korra vonatkozóan.⁴³

7. kép Rákóczi Zsigmond (1544–1608)
(festmény, ismeretlen festő alkotása a 16–17. századból)

Forrás: Rákócziak öröksége. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak 2018. 94.

A Rákócziak

Az előző fejezetekben Északkelet-Magyarország egyes birtokosairól a reformáció kapcsán már tettünk említést. A legjelentősebb birtokosok ezen a vidéken a Rákócziak voltak. A Rákóczi család ősei a 16. században az Abaúj megyei Felsővadász községben szereztek birtokot és nemességet. A család hamarosan a Felvidék egyik legjelentősebb familiájává nőtte ki magát, és a 17. században az erdélyi politika befolyásos képviselői lettek. A család vagyonának és az ezzel járó tekintélynek a megalapozója Rákóczi Zsigmond volt. Ő korának legnagyobb ívű politikai karrierjét futotta be. 1544-ben kisbirtokosi családba született, de ügyes

⁴³ Zubánics László: Vitézi végek dicsérete. A nemesség szerepe a XVI–XVIII. századi Északkelet-Magyarország társadalmi fejlődésében. Ungvár–Budapest 2016. 9., 47., 51., 55., 78., 97.

pénzügyi manővereinek és jó házasságainak köszönhetően nagy kiterjedésű és jelentős birtokok, várak, kastélyok ura lett, Bocskai halála után Erdély fejedelmévé választották.⁴⁴

Rákóczi Zsigmond a tokajiból kiszakított szerencsi uradalom zálogbirtokát 1583-ban kapta meg, s ez 1603-ban a család örökös tulajdona lett. Itt építette meg Zsigmond a Rákócziak első várerődítményét. Itt születtek fiai: György (a későbbi erdélyi fejedelem), Zsigmond és Pál. Több évtizeden át (egészen 1616-ig) Szerencs volt a Rákóczi-birtokok központja. Végző akaratára szerint ide temették el az első Rákóczit. Rákóczi György és utódainak idején a család vagyona hatalmasra gyarapodott, később Szerencs gazdasági jelentősége csökkent, de növekedett a munkács-szentmiklósi birtok szerepe.⁴⁵

8. kép I. Rákóczi György (1593–1648)
(festményrészlet, ismeretlen festő alkotása a 17. századból)

Forrás: <http://history.karpat.in.ua/?p=320&lang=hu>, letöltés 2021. jún. 1.

⁴⁴ Trócsányi Zs.: Rákóczi Zsigmond i. m. 57–110.

⁴⁵ Nagy László: A „bibliás őrálló” fejedelem. I. Rákóczi György a magyar történelemben. Budapest 1984. 130–131.; Csatóry György: I. Rákóczi György levelei a beregszászi levéltárban. In: Múltunk írott ereklyéi. Ungvár–Beregszász 1995. 7–14.

I. Rákóczi Györgyöt az édesapja 1605-ben Bocskai István kassai udvarába adta szolgálatba. Az udvarban ismerkedett meg az ott szolgáló Báthory Gáborral és Bethlen Gáborral. Bocskai István 1606-ban bekövetkezett halála után György visszaköltözött édesapjához. Később Báthory Gábor fejedelemsége alatt feltehetően magyarországi birtokain tartózkodott, de a politikai életben fiatal kora miatt nem vett részt. 1615-ben Borsod vármegye főispánja, később az ónodi vár kapitánya lett. 1616. április 18-án vette feleségül Lorántffy Zsuzsannát. Felesége mellé megkapta a sárospataki uradalmat is, amely a későbbiekben Munkács mellett a Rákóczi-birtokok legfontosabbika lett. Bethlen nevezte ki 1619 őszén felső-magyarországi főkapitánnyá, 1620-ban pedig leváltotta a Homonnai Drugeth Györgytől elszenvedett veresége miatt, de kárpótlásul a fejedelmi tanácsnokok sorába emelte. Rákóczi mindig hűségesen kitartott Bethlen Gábor mellett. 1625-ben Bethlen követeként ő kérte meg Brandenburgi Katalin kezét, és ő hozta Erdélybe a fiatal menyasszonyt. Bethlen halála után Brandenburgi Katalin és a kormányzónak kinevezett idősebb Bethlen István mellett Rákóczi György is esélyes volt a fejedelmi székre. Rákóczit leginkább a hajdúk segítették trónra. 1630. december 1-jén a segesvári országgyűlés fejedelemmé választotta I. Rákóczi Györgyöt. Visszavette a magánkézre került kincstári birtokokat, s megtörte a nagybirtokos főrendek hatalmát, birtokaikat elkobozta, nagy részükkel a Rákóczi-család vagyonát gyarapította. Rákóczi elsősorban a fejedelmi birtokokra alapozta keménykezű uralmát.⁴⁶

I. Rákóczi György 1644-ben a Svéd Királysággal szövetségben megindította hadait III. Ferdinánd ellen. A hadakozást kénytelen volt egyedül folytatni a császári csapatok ellen, ami a sikeres védelmi harcokat jelentette. 1645-ben egész a morva határszélig jutott. 1645-ben Munkácson szövetséget kötött XIV. Lajos francia király megbízottaival, és Brünn mellett csatlakozott a svéd hadsereghez. A szultán azonban visszaparancsolta a fejedelem hadait a Magyar Királyság keleti részére, így Rákóczi inkább békekötést választotta. 1645-ben a linzi békében megkapta Abaúj, Bereg, Borsod, Ung és Zemplén vármegyéket haláláig; Szabolcs és Szatmár vármegyéket pedig fiai is örökölhették.⁴⁷ A linzi béke megerősítette a magyarországi protestánsok szabad vallásgyakorlatát, és megadta a parasztságnak a szabad templomhasználat jogát, amely megakadályozta, hogy a földesúr,

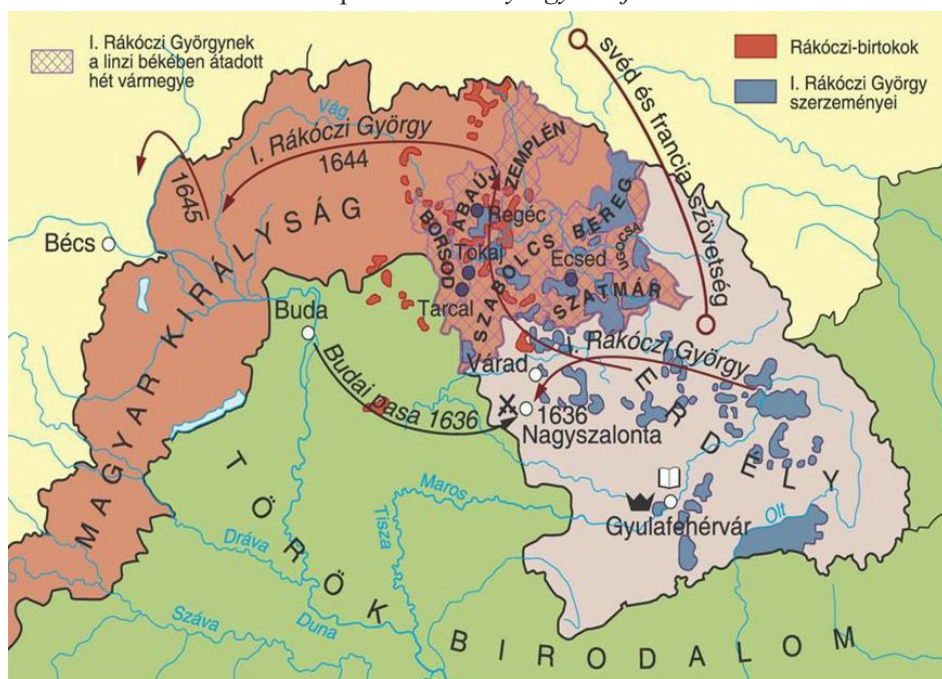
⁴⁶ Péter Katalin – Tamás Edit: Lorántffy Zsuzsanna. Sárospatak 2015. 79.

⁴⁷ Czigány István: A harmincéves háború és I. Rákóczi György 1644/1645-ös hadjárata. Erdély és Patak fejedelemszövege, Lorántffy Zsuzsanna. I. köt. Sárospatak 2000. 287–308.

élve kegyúri jogával, a jobbágyaival ellenkező felekezetű papot helyezzen a település templomába. Uralma alatt az erdélyi fejedelemség békében fejlődött. Rákóczi György buzgó református volt, feleségével, Lorántffy Zsuzsannával együtt sokat tett egyháza és az iskoláztatás felvirágoztatása érdekében.⁴⁸ Rendeleteiben számos alkalommal szabályozta a Munkács környéki birtokigazgatási ügyeket.

1633-ban II. Ferdinánd 200 ezer forintért átengedte Rákóczinak a várost és a hozzá tartozó falvakat. Ettől kezdve 140 Munkács környéki falu és a beregszentmiklósi uradalom 33 településének földesura lett. A Latorca-parti városban fogadta 1645. április 23-án a francia követeket, kikkel a Habsburg-ellenes hadjáratról tárgyaltak. Ő építette a munkácsi vár alsó erődítményeit két francia mérnökkel, felépítette a lönyílásokkal ellátott védfalakat.⁴⁹

3. térkép I. Rákóczi György hadjáratai

Forrás: <http://www.sarretikronika.hu/index.php?act=news&action=more&id=38&kat=4>, letöltés 2021. jún. 1.

⁴⁸ *Lehoczky Tivadar*: Munkács város új monografiája. II. köt. Hasonmás kiadás. Eredeti 1907. Ungvár 1998. 44–45.; *Nagy L.*: A „bibliás őrálló” fejedelem i. m. 130–131., 129., 142–143.

⁴⁹ *Fakász Mihály*: Sasfészek a Latorca völgyében. Ungvár 2006. 103–106.; *Csatáry Gy.*: I. Rákóczi György levelei i. m. 7–14.

A fejedelem Rákócziak közül a következő II. György, akit gyerekkorától uralkodásra készítettek fel. Apja bibliaolvasásra és templomlátogatásra nevelte. Váradi kapitányként 1643-ban vette feleségül a Báthory család utolsó sarját, Báthory Zsófiát, így egyesíthették a Rákóczi és a Báthory birtokokat. (A katolikus feleség reformátussá lett, csak férje halála után vette vissza vallását.) Már 1642-ben fejedelemmé választották, de csak 1648-ban iktatták be. Erdélyi fejedelemként pontosan fizette az adót a töröknek, ezért is rendelték alá a moldvai és a havasalföldi vajdákat.

9. kép II. Rákóczi György (1621–1660)
(rézmetszet, grafika, Meysens Ioan alkotása a 17. századból)

Forrás: *Bánhegyi Ferenc*: II. Rákóczi Ferenc. Celldömölk é. n. 13.

II. Rákóczi György politikájának fő eleme apai tervének folytatása, a lengyel trón megszerzése. Ehhez a svéd X. Károlyval és Bohdan Hmelnickijjal, a kozák hetmannal kötött szövetséget. A hadak mozgósítására a Máramaros vármegyei Visk városát jelölte ki gyülekezőhelyül, 1657. január 14-én ide rendelte katonaságát, itt tárgyalta szövetségeseivel, itt fogadta Alekszej Mihajlovics orosz követet. Január 17-én Viskén szervezett országgyűlést, törvénycikkeket fogadtak el, kinevezte helytartóit, Rhédey Ferencet, Barcsay Ákost és Serédy Istvánt. A Viskén összegyűlt mintegy 30 ezres erdélyi sereg 1657. január 18-án indult útnak Kövesligeten át

Lengyelország felé. A Kárpátokon való átvonulás nagy megpróbáltatást jelentett, a fejedelem kiemelt zsoldot fizetett katonáinak, maga is tisztította a havas utakat. Az átkelés után elfoglalták Krakkót, majd Varsót is. Rákóczihoz előnyomulása közben 20 000 kozák is csatlakozott, így a katonaság létszáma, mely eredetileg mintegy 18 000 lovasból, 5000 erdélyi gyalogból és 6000 oláhból állt, jelentősen megnőtt. A kezdeti sikerek ellenére lengyelországi hadjárata árulás és a szövetségesek elállása miatt kudarcba fulladt, a szétzilálódott sereget tatár támadás érte, mivel a szultán beleegyezése nélkül indultak hadjáratba. Rákóczi augusztus elején érkezett Erdélybe, miután a lengyel Jerzy Sebastian Lubomirski marsall bosszúhadjáratot indított a Rákóczi-birtokok ellen. A lengyelek 1657. június 15-én átkeltek a Beszkideken, és végigrabolták egész Északkelet-Magyarországot Szepestől Máramarosig. Munkácsot, Beregszászt, Visket felégették. Beregszászban a katolikus templomba menekült embereket kivégezték. A bosszú jeléül a templom falára ezt írták: „Vicem pro vice reddo, tibi care vicine!” (Jelentése: „Visszaadom a kölcsönt! Szemet szemért, fogat fogért, kedves szomszéd!”).⁵⁰ Ekkor pusztították el Kismuzsaly községet, amelynek romtemploma ma is mementóként áll.

Az erdélyi országgyűlés 1657 októberében Rhédey Ferencet választotta fejedelemmé, de Rákóczi a székelyek és a hajdúk segítségével már 1658 elején visszaszerezte a hatalmat. A tatárok pusztítását azonban ekkor sem kerülhette el. Később Barcsay Ákos választott fejedelem ellen indult. A többször lemondott, majd újra megválasztott fejedelemről feljegyezték, hogy kiváló katona volt, mindig az első sorokban harcolt. A törökökkel vívott százfenesi csatában (1660. május 23.) megsebesült, és rövid idő múlva meg is halt. II. Rákóczi György Ferenc fiát még 1652-ben fejedelemmé választották, de halála után feleségének és fiának el kellett hagynia Erdélyt.⁵¹

I. Rákóczi Ferenc (1645–1676), a jeles dinasztia kevésbé ismert férfi tagja rövid életet élt. Nevét elsősorban fia, az 1703–1711. évi kuruc szabadságharc vezérő fejedelme kapcsán őrizte meg az utókor. Ettől függetlenül élete és tevékenysége jól szemlélteti a Rákócziak körül folyamatosan megélvő feszültségeket, amelyek politikai és egyházi téren egyaránt megmutatkoztak. II. Rákóczi György és Báthori Zsófia, a magyar történelem jeles személyiségei voltak I. Rákóczi Ferenc szülei. A fejedelmi család sarja 1645. február 24-én született Gyulafehérváron. Csulai György erdélyi református püspök keresztelte meg, nevét apjának korábban elhunyt testvére emlékére

⁵⁰ *Rónai János*: A beregszászi róm. kat. templom története. Beregszász 1907. 19.

⁵¹ *Gebei Sándor*: II. Rákóczi György külpolitikája (1648–1657). Budapest 2004. 58–96, 147–179.

kapta. Hétéves kora előtt, 1652. február 18-án a gyulafehérvári országgyűlés fejedelemmé választotta, de hatalmát a körülmények hatására soha sem gyakorolhatta. Tizenhat évesként éli meg apja halálát. A vallási hovatartozás a családban óriási politikai és kulturális jelentőséggel bírt, mivel anyja, Bát-hory Zsófia 14 évesen, leendő férje kedvéért tért át a reformált hitre. 1661 augusztusában anyjával visszatértek a katolikus hitre.⁵²

10. kép *I. Rákóczi Ferenc (1645–1676)*
(festmény, ismeretlen festő alkotása a 17. század végétől)

Forrás: Rákócziak öröksége. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak 2018. 18.

IV. Mehmed szultán, előzetes megválasztásának ellenére, nem engedte a fejedelmi székbe lépni Ferencet. Ennek fő oka apjának 1657. évi sikertelen lengyelországi hadjárata volt. 21 éves korában elfoglalta Sáros vármegye főispáni tisztét. Apjának halála után, 1661 augusztusában anyjával visszatértek a katolikus hitre,⁵³ miután kemény rekatolizációba kezdett birtokain. Ennek ellenére a Habsburg-házzal továbbra is ellenzékben maradt, az 1661. március 1-jén Zrínyi Ilonával kötött házassága ezt erősítette meg. Rákóczi Ferenc a magyarokra előnytelen vasvári béke miatt is neheztelt a bécsi udvarra és Erdélyre is. Élete végéig használta az Erdély fejedelme címet. A Wesselényi-féle összeesküvés életének nagy forduló-

⁵² Kárpáthy-Kravjánszky Mór: I. Rákóczi Ferenc katolizálásának politikai vonatkozásai. Budapest 1940.

⁵³ Kárpáthy-Kravjánszky M.: I. Rákóczi Ferenc katolizálásának politikai i. m.

pontja. Apósa, Zrínyi Péter és Apafi Mihály erdélyi fejedelem is összeesküvők voltak. 1669-ben vállalta, hogy ha fejedelmi székbe jut, támogatja a protestánsokat. Rákóczi Ferenc nevéhez az összeesküvésen kívül az 1670. április 10-én fellángoló felső-magyarországi felkelés fűződik. Sárospatakon letartóztatta Rüdiger Starhemberg tokaji várparancsnokot. A felkelést azonban nem támogatta sem Erdély, sem a török vezetés, ezért egy hónap múlva Tállyánál letette a fegyvert. Ettől függetlenül a többi arisztokratához hasonlóan ő is felségárulási perre és halálos ítéletre számíthatott.⁵⁴ Ezután reményt veszve a munkácsi várba zárkózott, itt akart kegyelmi kérvényt fogalmazni a császárhoz, de anyja tudta, hogy ez nem elég. Báthory Zsófia buzgó katolikusságával, az egyházi főméltóságoknak adományozott nagyvonalú ajándékokkal és a rekatolizációs tevékenységével elérte, hogy az eredetileg a fia életéért a családra kivetett kétfélmillió forint váltságdíjat 400 000 forintra csökkentsék. Összesen végül egymilliót fizetett a császári katonaság élelmezésének költségeivel együtt. A kegyelemért vállalta, hogy Ecsed, Makovica és Sárospatak váraiba császári őrséget fogad és tart el. Mindent megtett, hogy a család birtokai megmaradjanak, és fia megmeneküljön a kivégzéstől. Evvel a „fejedelem” politikai pályafutása is befejeződött, ezután Munkácson és Borsiban, a család ősi lakhelyein töltötte idejét. Zboróra való utazása után hirtelen elhunyt, halálának oka vagy körülményei ma sem tisztázottak, szervi megbetegedés vagy merénylet áldozata lett-e, nem tudjuk. Az elhunytat a felső-magyarországi feszültségek miatt Zboróról Kassára szállították, méltóságához és rangjához illően itt temették el. Kárpátalján megmaradt egyik latin nyelvű kivonatos „jelentése” az 1670. évi hegyaljai kuruc mozgalom eseményeiről tudósít.⁵⁵

I. Rákóczi Ferenc fia a leghosszabb magyar szabadságharc vezetője, II. Rákóczi Ferenc volt. A 17. század idején a Rákóczi-vagyon folyamatosan növekedett, így II. Rákóczi Ferenc korára a birtokok száma a következő: Beregben 194 falut, 418 848 kat. holdat, Ungban pedig 7 falut és 10 083 kat. holdat tettek ki. A legnagyobb, területileg is összefüggő Rákóczi-birtokrész Bereg megyében volt. Rákóczinak 27 vármegyében voltak családi birtokai, egymillió-háromszázezer holdja volt, s ingóságait saját maga hárommillió forintra becsülte.⁵⁶

⁵⁴ Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Budapest 1976. 17.; Balassa Zoltán: 340. éve hunyt el I. Rákóczi Ferenc. <https://felvidek.ma/2016/07/340-eve-hunyt-el-i-rakoczi-ferenc/>, letöltés 2016. júl. 7.

⁵⁵ KTÁL, F. 10, op. 1, od. zb. 205, ark.1–2.

⁵⁶ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc 1676–1735. //mek.oszk.hu/05800/05832/html/2kotet/03.htm#1607, letöltés 2020. febr. 12.

4. térkép Rákóczi- és Thököly-birtokok a 17. században

Forrás: <http://olvasmanyaid.blogspot.com/p/ii-rakoczi-ferenc-szarmazasa-es.html>, letöltés 2021. jún. 1.

A Perényiek

Perényi Péter, Ugocsa vármegye főispánja a nagyszőlősi uradalmat 1399-ben, a nyalábvárit 1405-ben szerezte meg.⁵⁷ A Perényi család bárói ága jelentős politikai-gazdasági és kulturális szerepet játszott nemcsak Ugocsában, de a szomszédos vármegyékben is. Perényi Gábor főispán rokonaival együtt részt vett a mohácsi csatában, ahol elesett az ellenséggel vívott küzdelemben. Felesége, Frangepán Katalin (Frangepán Ferenc kalocsai érsek nővére) volt. Perényi Gábor és Frangepán Katalin házasságából két fiú, János és Péter született (az utóbbi ága utódok nélkül halt ki). János Ugocsa és Máramaros vármegye főispánja volt, Drágffy Zsófiával kötött házassága révén tovább növelte a Perényi-vagyont. 1552-ben, halála után özvegye kormányozta Ugocsa megyét. Házasságukból több gyer-

⁵⁷ *Tringli István*: A Perényi család levéltára 1222–1526. Budapest 2008. 122., 141–142.

mek, így Péter, Gábor, János, István született. István Dobó István, az egr-i hős unokahúgát, Annát (Dobó Domokos lányát) vette feleségül. Házasságukból Zsófia nevű lányuk született. A korán árvaságra került Zsófiát unokabátyja, Dobó Ferenc vette magához. Előbb Székely György, majd Forgách János felesége volt. Második férje halála után visszatért gyámjához, aki végrendeletében megtette a Dobó-vagyon egyik örökösévé.

Perényi Mihály és Ferenc a protestantizmus terjedésével áttértek az új hitre.⁵⁸ Ebből a megfontolásból kötöttek házasságot is: Perényi Ferenc 1554-ben feleségül vette Bebek Ferenc lányát. Később apósával együtt elszakadt I. Ferdinándtól, és János Zsigmond erdélyi fejedelem pártjára állt. Több alkalommal megtámadta a császári seregeket, amit megbosszulandó Wolfgang Puchaim tábornok megostromolta a nagyidai várat (Perényi birtokát), és lerombolta azt. Izabella királyné visszatérését követően Perényi elfoglalta és kifosztotta a szőlősi kolostort (a néphagyomány szerint azért, mert a szerzetesek fogva tartották a főúr lányát). A császáriak sem maradtak tétlenek: Telekessy Imre felső-magyarországi főkapitány előbb a kovászói várat vette be, majd ostrom alá vette a szőlősi várat is. A többnapos ostromot követően Perényi Ferenc és családja fogságba esett. 1563-ig volt I. Ferdinánd foglya, akkor Szikszón kívül minden elkobzott birtokát visszakapta.

2. ábra A Perényi-címer

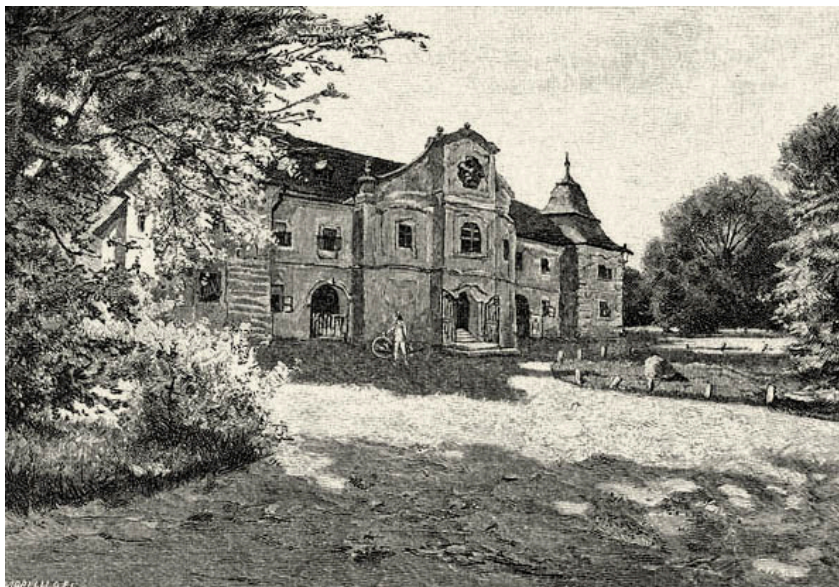
Forrás: Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 9. köt. Pest 1862. 232.

⁵⁸ A Perényiek szerepét lásd még a reformáció terjedésével foglalkozó fejezetben.

Perényi Mihály zempléni főispán és főpohárnokmester I. Ferdinánd pártján állt. 1557-ben Munkács várának ostromakor egy ágyúgolyó okozta a halálát.⁵⁹

A továbbiakban szintén örökölték az ugocsai főispáni címeket. 1587-ben János lett Ugocsa vármegye főispánja, aki Thurzó Annát vette feleségül. Perényi Gábor 1608-ban, 1613-ban, 1636-ban is Ugocsa vármegye főispánja. Perényi II. György zempléni főispán nyerte el a bárói címet.⁶⁰ A következő évtizedekben Perényi Miklós személyét emelhetjük ki, aki II. Rákóczi Ferenc egyik brigadérosos volt 1704–1711 között. Közben Eger várának parancsnoka, majd 1711-ben visszatért Lengyelországból, és fel esküdött a császárra.⁶¹

11. kép *A nagyszőlősi Perényi-kastély*

Forrás: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben. Magyarország, 6. köt. Felső-Magyarország 2. rész. Budapest 1900. 463.

⁵⁹ *Komáromy András*: Forgách Imre naplója. Turul 7. (1889) 70–78. Továbbá lásd: *Zubánics L.*: Vitézi végek dicsérete i. m. 160–163.

⁶⁰ A Drugethek rövid életrajzi összefoglalóját lásd: *Keresztyén Balázs*: Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon. Budapest–Beregszász 2001. 61–67. Továbbá: *Nagy Iván*: Magyarország családai. 9. köt. Perényi család. Perényi báró. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/kilencedik-kotet-796B/perenyi-csalad-perenyi-ba-ro-808F/>, letöltés 2020. febr. 12.

⁶¹ *Csatáry György*: Az ugocsai Perényiek a Rákóczi-szabadságharcban. A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. II. köt. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak 2003. 79–96.; *Heckenaust Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Szerk. Mészáros Kálmán. Budapest 2005. 337.

A Homonnai Drugethek

A Drugethek 1301-ben érkeztek Magyarországra I. (Anjou) Károly király hatalmának támogatása céljából. Drugeth IV. István és II. Ferenc részt vettek Szapolyai János királyválasztásán 1526. november 5-én. Drugeth Istvánt az új uralkodó zempléni főispánná nevezte ki, és később sem feledkezett meg pl. Drugeth II. Ferencről, aki Ungvár várát és az Ungvár örökös grófja címet kapta.⁶²

A Drugethek szereplése a 16. században különösen politikai és vallási tekintetben jelentős. A Perényiekhez hasonlóan Szapolyai János pártján álltak a Drugethek is,⁶³ mint például Ferenc, továbbá Imre, István, Antal és Gábor. A Drugetheket közeli rokonság fűzte Szapolyaihoz, hisz az anyjuk Szapolyai leány volt. Drugeth Ferenc Sáros megye főispánja volt, s már 1527-ben a király tárnokmestere, megkapta ungi birtokát, Ung megyének is főispánja lett.⁶⁴

3. ábra *A Drugethek címere 1636-ból*

Fotóás: Державний архів Закарпатської області. Рекламно-інформаційний проспект. Ужгород 1995. 20.

⁶² *Wertner Mór*: A Drugethek genealógiájához. Turul 9. (1891) 151.

⁶³ Ungvár és Ung vármegye. Szerk. Csíkvári Antal. Budapest 1940. 41.

⁶⁴ *Soós K.*: A reformáció terjedése és megszilárdulása i. m. 60–61.

Az 1540-es adóösszeírás szerint a család 949 adózó portával bírt az országban, ekkor a munkácsi uradalomnak 260 adóportája volt. 1569-ben a királyi udvar Habsburg-ellenes összeesküvéssel vádolta meg a felső-magyarországi főurakat, többek között Drugeth Gáspárt és Istvánt. Drugeth Gáspárnak része volt abban, hogy Munkács után 1546-ban Ungváron is létrejött a református egyházközség. Ekkor a család másik ágának Homonnai Drugeth Antal volt a feje. A főúr korának egyik kevésbé ismert, de nagyon művelt és humanista személyisége volt. Több ispotályt alapított, gyakran gyámolította a rászorulókat. János Zsigmond erdélyi fejedelem támadása idején a családot jelentős kár érte. Homonnai Drugeth Miklós 1561-ben lett főispán, 1563-ban a pozsonyi koronázáson 30 fős bandériummal jelent meg.⁶⁵

Drugeth István 1588-ban részt vett a nevezetes szikszói csatában, ahol kilőtték alóla a lovát, és török fogságba esett. Közben a csata a magyarok javára dőlt el, így a már Fülekre indított foglyot sikerült kiszabadítani. Enyingi Török Fruzsínával kötött házasságából Bálint nevű fia született. Homonnai Drugeth I. Bálint 1604-ben Ung és Zemplén megyékkel együtt az elsők között állt Bocskai István oldalára. 1605-ben Bocskai országos főkapitány lett. Rákóczi Zsigmonddal együtt vonták az ingadozó Báthori István országbírói Bocskai pártjára. A Bocskai udvarában kialakult két párt közül ő az Illésházy vezette békepárthoz csatlakozott, amely őt jelölte Bocskai utódául. Az erdélyi rendek azonban éltek szabad fejedelmválasztó jogukkal, és megválasztották fejedelmüknek az addig kormányzó Rákóczi Zsigmondot. Drugeth Bálint a szultáni athnamét (megbízólevél) átíratta Rákóczi nevére, majd távozott Erdélyből. Februárban foglalta el Husztot, Kővárt, és vette magához az ún. Bocskai-koronát. Később lemondott trónigényéről, de a két elfoglalt várat megtartotta. 1608-ban II. Mátyás király országbírónak nevezte ki. A következő évben nádornak jelölték, de halála, amit mérgek tulajdonítottak, megakadályozta a választásban való részvételét. Az ungvári vár kápolnájában temették el.⁶⁶

4.1.7. Az ungvári katolikus gimnázium

Az ungvári katolikus gimnázium jogelődjét Ung vármegye egykori meghatározó főura, gr. Drugeth III. György alapította 1613-ban Homon-

⁶⁵ *Zsoldos Attila*: A Drugethek és a „hét vármegye”. In: „Köztes Európa” vonzásában. Tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs 2012. 577–585.

⁶⁶ *Ferkó Okszana*: A Drugethek és Ung megye betelepítése. Acta Academiae Beregsasiensis 1. (2014) 178–185.; *Zubánics L.*: Vitézi végek dicsérete i. m. 185–189.; *М.Ю., Токар*: Розвиток Ужанської домінії за Другетів. In: Минуле і сучасне України. Ужгород 1995. 34–39.; *П., Сова*: Проще Ужгорода. Ужгород 1937, 1992. 90–143.

nán. Később, 1646-ban az iskolaalapító fiának, Drugeth Jánosnak a végrendelete értelmében özvegye, Jakusich Anna Ungvárra telepítette át a tanintézetet, ahol több mint háromszáz évig három különböző épületben működött. A történelem folyamán több nagynevű személyiség oktatott tanárként az iskolában, nem csupán a vármegyei értelmiség kinevelésében játszott jelentős szerepet.⁶⁷

Az iskolaalapító gr. Drugeth III. György 1603–1623 között Ung vármegye főispánja volt, az Aranygyapjas Rend lovagja. Fiatal korában Bocskai István lelkes híve, de 1609–1610 között megtagadta a protestáns hitét, és Pázmány Péter hatására katolikussá vált. Báthory Gábor meggyilkolása után ő lett a császár és a budai pasa jelöltje az erdélyi trónra Bethlennel szemben. A főúr már 1612-ben engedélyt kért a királytól egy gimnázium felállítására, amit meg is kapott, és 1613-ban Homonnán létre is hozta gimnáziumát. 1619-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem megtámadta a királyi országrészt, szeptember 1-jén a szabolcsi hajdúk rajtaütöttek Terebesen, hogy Györgyöt elfogják. A király pártján maradt Homonnait elfogták, de 1619 őszén az uralkodó támogatásával lengyel zsoldosokkal tért vissza. A grófnak sikerült Lengyelországba menekülnie. Birtokai Bethlen kezébe kerültek. 1619. november 23-án visszatért, és megverte Rákóczi György csapatát, de Abaffy Miklós tokaji kapitány támadása miatt ismét Lengyelországba volt kénytelen menekülni. 1620 körül hunyt el.⁶⁸ Fia, Homonnai Drugeth János országbíró és felső-magyarországi főkapitány volt 1636–1640 között.

Gr. Drugeth IV. György 1647-től 1661-ig töltötte be Ung vármegye főispáni tisztségét, valamint 1659–1661 között felső-magyarországi főkapitány volt. Fiai II. Bálint és XI. János. 1679-ben gróf Drugeth Bálint, Ungvár örökös grófja, esztergomi kanonok, corbáviai választott püspök, Szent-jobbi apát 1679-ben ismeretlen okok miatt testvérének, Drugeth János grófnak kellett átadnia a főispánságot, de 1689-től ismét Ung vármegye főispánja, s ezt a tisztséget 1692. évi haláláig megtartotta. Ezen Bálinttal halt ki a nagy hírű Drugeth család.⁶⁹

Az ungvári gimnázium létrejötté nagyban hozzájárult a 17. században beindult ungvári magyar nyelvű oktatási rendszer fejlődéséhez. A gimnázium

⁶⁷ 1895-ben a Magyar Királyi Kincstár 100 ezer aranykoronát utalt ki új gimnázium felépítésére, ekkor kapott Ungvár egy patinás gimnáziumi épületet.

⁶⁸ *Bujdosó István*: Az Ungvári Drugeth Gimnázium története (az alapítástól az 1880-as évek végéig). *Acta Beregsasiensis* 1. (2011) 102.

⁶⁹ *Gálocsy Zoltán*: Ung vármegye főispánjai és tisztségviselői a legrégebbi koroktól 1867-ig. Szerk. Csátáry György. Budapest–Beregszász 2002. 35.

umba a Magyar Királyság különböző részeiből érkeztek diákok, Erdély délkeleti részéből, Székelyföldről, Horvátországból, Dalmáciából. Magyarok, erdélyiek, tótok, horvátok, lengyelek egyaránt hozták ide gyerekeiket vallási különbség nélkül. Drugeth János az ungvári gimnázium számára azt a helyet szánta, ahol ma a görögkatolikus székesegyház áll. Az új épületbe való átköltözést 1644-ben II. Rákóczi György hadjárata hiúsította meg.⁷⁰

A tanítást egy újabb mozgalom szakította meg, amely a vallásszabadságért és a Habsburg abszolutizmus ellen lépett fel. Az 1672-ben kezdődött kuruc mozgalom, majd az 1678-as Thököly-hadjárat: ahol a kuruc király megjelent, a szerzeteseket elűzte, a katolikus templomokat visszaadta a protestánsoknak, s amint a katolikus hullám az eperjesi és pataki református iskolákat megszüntette, úgy zárta be Thököly a kassai és egyéb jezsuita kollégiumokat, ismét megnyitva a protestáns iskolákat. 1679 körül csapatai vidékünk vármegyéinek a legfontosabb várait vagy azok környékét már a befolyása alatt tartották. Katonái a város katolikus lakosait kirabolták és leöldösték. Egyik vezére, Galambos Ferenc, az ungvári kollégium egykori növendéke a várost felgyújtotta, a kollégiumot megrongálta, a jezsuitákat pedig elűzte. 1684-ben elkobozta a királyhoz hű urak birtokait, köztük a Homonnaiakét és a Zichyekét. 1684. április 14-én a kuruc vezér véget vetett a közel 400 éves Drugeth-uralomnak. Elfogta az utolsó Drugethet, Zsigmondot, akit Kassán lefejeztetett. A magvaszakadt családi birtokok visszaszálltak az államkincstárra. 1684 tavaszán Johann Schultz altábornagy és Barkóczy Ferenc ezredes megkezdték a kurucok visszaszorítását, ami mindkét oldalról véres kegyetlenkedésbe torkollott. 1685 elején a császáriak Zemplénbe és Ungba nyomultak. 1685-ben Shultz császári tábornok ostrom alá vette Ungvárt, bevenni azonban nem tudta, mert május elején Thököly a város segítségére sietett. A németeket elűzte, de Ungvárt nem tudta sokáig tartani. Aeneas Caprara tábornagy egy mozgó hadcsoportot indított Ungvárnak, hogy azt bevegye. Galambos Ferenc ungvári kapitány, ki a várat védte, megadta magát, így kegyelmet kapott a császártól. Természetes, hogy ilyen körülmények között a gimnázium működése szünetelt, s a rendtagok a városból távozni kényszerültek. A tanintézet csak 1694-ben nyithatta meg újra kapuit, mivel a harcok folyamán többször megrongálódott. 1700 körül a gimnázium ismét visszanyerte tündöklését, s több mint 200 tanulóval lett népesebb.⁷¹ A tanítás

⁷⁰ *Blanár Ödön*: Az Ungvári Királyi Katolikus Főgimnázium háromszázados története. 1613–1913. Ungvár 1913.; *Borbély Zoltán*: A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben. Eger 2015. 255.

⁷¹ *Bujdosó I.*: Az Ungvári Drugeth Gimnázium i. m. 101–112.

az 1707/08 tanévben szakadt meg a széchenyi országgyűlés (1705. szeptember 12. és október 3. között) egyik határozata eredményeképpen. A jezsuitáknak a rendelet értelmében meghatározott időn belül el kellett szakadniuk az ausztriai rendtartományoktól, és esküt kellett tenniük a konföderációra, azaz II. Rákóczi Ferenc államára. Miután a jezsuiták nem voltak hajlandóak végrehajtani a fejedelem akaratát, kiutasította őket a területéről, és elvette birtokaikat. A páterek Németországba és Lengyelországba távoztak, az ifjúság pedig 1708 februárjában szétszéledt. Ez időtől fogva a rendszeres tanítás 1718-ig szünetelni kényszerült.⁷²

4.1.8. Az ungvári unió 1646-ban

A görögkatolikus egyház alapjait 1646-ban rakták le az ungvári unióval, amikor is 63 görögkeleti pópa aláírta az egyesülésről szóló dokumentumot.⁷³

A Szentszékkal kötendő uniót Homonnai Drugeth János gróf, későbbi felső-magyarországi főkapitány támogatta. Az 1645-ben elhunyt főúr két gyermeket hagyott maga után: Katalint és IV. Györgyöt. Homonnai György 1645. december 17-én lett az ungvári vár ura, 1659-ben pedig már Felső-Magyarország főhadvezére lett. Édesanyja, Jakusics Anna férje halála után is Ungváron maradt. Ő hívta a városba a Szabolcs vármegyei Szakoly községben – valószínűleg 1592-ben – született Parthén Péter szerzetest, aki a munkácsi kolostor igumenje (házfőnöke) volt az 1640-es években. Hamarosan társat is kapott a Lengyelországból érkezett Kosovicki (Kossovics) Gábor bazilita szerzetes személyében. Kitartó teológiai érveléssel meggyőzték a Drugeth-uradalom területén lelkeskedő pravoszláv papokat, hogy támogassák az uniót a római pápával. Jakusics Annával testvére, gróf orbovai Jakusics György (1609–1647) egri püspök 1645 decemberétől több hónapon át Ungváron tartózkodott, és bekapcsolódott a tárgyalásokba. Tarasovics Bazil munkácsi ortodox püspök és Jakusics György egri püspök ungvári megbeszélései végül 1646 áprilisában egyetértést eredményeztek.⁷⁴

1646. április 24-én Parthén Péter bizánci rítusú szerzetes szervezőmunkájának köszönhetően az ungvári vár templomában 63 pravoszláv

⁷² *Bujdosó I.*: Az Ungvári Drugeth Gimnázium i. m. 108. Lásd továbbá: *Hodinka Antal*: A munkácsi görög szertartású püspökség története. Ungvár 1909. 400–424.

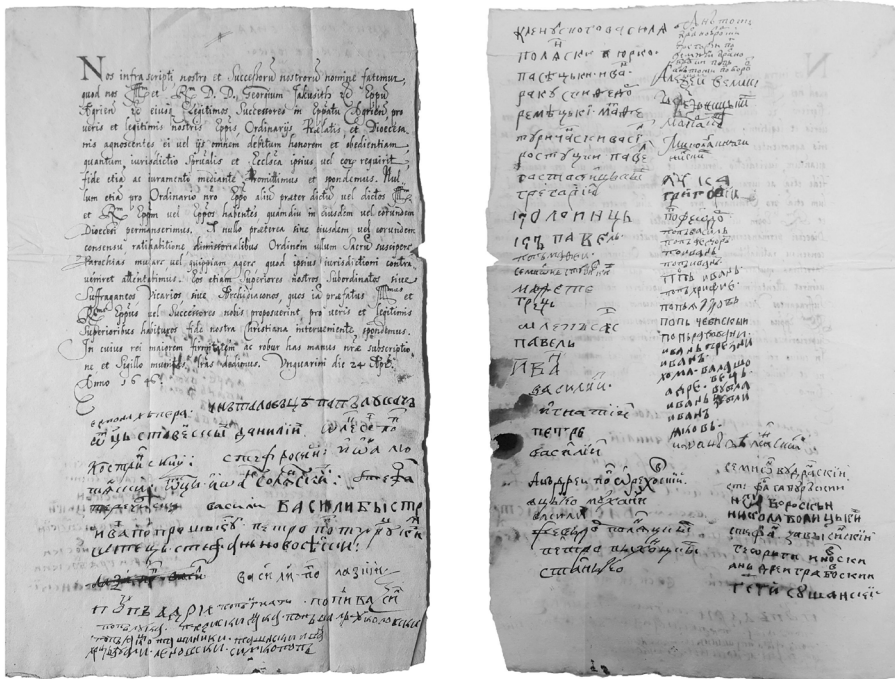
⁷³ KTÁL, F. 151, op. 1, od. zb. 2. 1646. április 24. Ungvár. ark. 4. Továbbá lásd az iratokat a munkácsi püspökség kezdeti szervezéséről: KTÁL, F. 151, op. 1, od. zb. 1, ark. 6.

⁷⁴ *Molnár Ferenc*: A magyarországi ruszin egyházszervezet kialakulása és fejlődése. Az ungvári unió. In: „Ruszin voltam, vagyok, leszek...” Népiismereti olvasókönyv. Szerk. Fedinec Csilla, Csernicskó István. Budapest 2019. 79–80.; Magyar Evangélikus Egyháztörténeti i. m. 1–147.

vallású ruszin pap hűséget esküdött XI. Ince pápának és utódainak. Három évvel később, 1649-ben Sáros, Abaúj, Torna, Szepes, Gömör és Felső-Zemplén egész görögkeleti szertartású papsága csatlakozott az unióhoz. Közel 400 pap vállalta a katolikus egyházzal való egységet. A máramarosi parókiákat 1652-től az erdélyi fejedelmek által kinevezett ortodox püspökök kormányozták, ez az állapot 1733-ig állt fenn, de papjaik – kevés kivétellel – már 1721-ben egyesültek Rómával.⁷⁵

Az ungvári unió szemszögéből nagy jelentőséggel bírt Taraszovics Bazil működése, aki ad personam 1642 májusában Luxemburgban a nyári császári palota kápolnájában II. Ferdinánd császár és Lippay György egri püspök jelenlétében egységre lépett a római katolikus egyházzal, amit ezt követően VIII. Orbán pápa el is fogadott.⁷⁶

12. kép A 63 görögkeleti pópa aláírása

Forrás: Juraj, Grados: Užhorodská únia z 24. Aprila 1646 vo svelte jej dokumentu. Theologos, teologická revue. №2. Prešov 2016. 229–241.

⁷⁵ Juraj, Grados: Az ungvári unió és annak 1646. április 24-i okirata. http://www.byzantinohungarica.com/images/0_pdf/pdf/grados_ungvari_magyar.pdf, letöltés 2020. febr. 12.

⁷⁶ Hodinka Antal: A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára I. 1458–1715. Ungvár 1911. 90–93.

Az így létrejött görögkatolikus egyház megtarthatta a görög szertartását, a püspököt maguk választhatták meg a papok, akik egyenlő jogokat élveztek a római egyház papjaival.

Egyelőre nem kaptak teljes önállóságot a görögkatolikus papok, az egi egyházmegye fennhatósága alá tartoztak egészen a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1771-es felállításáig. Csupán három feltételt kötöttek ki:

1. A görög egyház rítusa teljes egészében sértetlen marad.
2. Püspökeiket a papok színódusa választja, az Apostoli Szentszék pedig megerősíti.

3. A Rómával egyesült papok megkapják mindazon egyházi jogokat és kiváltságokat, melyek Magyarországon a római katolikus papokat megilletik.

Az 1646. április 24-i keresztény unió alapján XIV. Kelemen pápa 1771. szeptember 19-én állította fel a független munkácsi egyházmegyét, a püspökség székhelye Ungvárra került.

Az unió aláírásával csupán elkezdődött egy hosszú évszázadokig tartó folyamat, amelynek eredményeképpen a görögkatolikus hit kiterjedhetett a vármegyék lakosságára. Evvel egy időben a mai Kárpátalja területén az ortodox hívek is gyakorolhatták a vallásukat a keleti szertartásnak megfelelően.⁷⁷

4.1.9. A Thököly-felkelés

A bujdosók által is támogatott Wesselényi-összeesküvés után a váltakozó hadisíkerék közepette tűnt ki az ifjú gr. Thököly Imre, aki 1677 novemberében csatlakozott a kuruc ezredekhez. A Wesselényi Ferenc és Teleki Mihály között dúló vetélkedésben innentől Thököly is szerepet vállalt. 1677 őszén Thököly kiment a kuruc felkelők közé Apafi és Teleki engedélyével. 1677. október 10-én Nyalábvár mellett (Ugocsa vm.) francia segítséggel a kurucok fontos győzelmet arattak Johann Schmidt tábornok császári csapatai felett. Az 1678. március 7-ei somkúti gyűlésen ugyan Telekit nevezték ki főparancsnoknak, de mellé 12 fős tanácsot állítottak Thökölyvel és Wesselényivel.⁷⁸

1678 májusában nagyméretű hadjárat indult Apafi Mihály utasítására a királyi Magyarország felvidéki területeinek elfoglalására. Teleki várakat tartott ostromzár alatt, Thököly augusztus végén kapcsolódott be a harcba lengyel, francia és vidékünkéről is toborzott csapatokkal. Thököly – aki kikerülte az ellenséges főerőket – sorra elfoglalta a felvidéki várakat, csupán

⁷⁷ Molnár F.: A magyarországi ruszin egyházszervezet i. m. 80.

⁷⁸ Mezey Barna: Különleges államalakulat a magyar alkotmánytörténetben. A felvidéki fejedelemség. In: Thököly Imre gróf és felkelése. Szerk. Peter Kónya. Presov 2009. 49–64.

Barsszentkeresztnél (1678. november 1.) szenvedett vereséget. Az összességében sikeres hadjárat hírnevet szerzett Thökölynek, és egyre inkább a mozgalom vezető személyiségévé vált. Az újabb hadjárat előtt azonban nehezítette a helyzetét, hogy a franciák békét kötöttek a császárral. Thököly helyzete megváltozott ugyan, de 1680. január 8-án Szoboszlón mégis fővezérré választották. Thököly tárgyalásai után Lipót császárral Bereg, Ugocsa és 1680-ban, a fegyverszünetek idején Bereg, Ugocsa és Szatmár megyében kaptak téli szállást. Az 1681. április 28-án tartott soproni országgyűlésre a gróf nem ment el,⁷⁹ egy hónappal ezután a törökök is Thököly mellé álltak. Ezzel új szakaszába lépett a kuruc mozgalom, ettől kezdve a törökök, az Apafi vezette erdélyi és a Thököly vezette bujdosó csoportosulás együttesen lépett fel a császár ellen. A felvidéki katonai sikerek után, 1682. szeptember 16-án a szultán a Fülek alatti táborban Magyarország királyává nevezte ki gr. Thököly Imrét. A kinevezés szerint Thököly évi 40 ezer tallér adó ellenében kapta meg IV. Mehmedtől az uralkodás jogát. Thököly visszautasította a királyi címet, inkább Felső-Magyarország fejedelmének tekintette magát. Az új „kuruc király” fejedelemsége Léva várától egészen Nagybányáig terült el. Ezek a fejlemények újból megváltoztatták Magyarország határait, amely állapot csupán 1685-ig állhatott fenn.⁸⁰

1683 nyarán a Bécs elleni hadjáratot a szultán Thököly támogatásával vívta,⁸¹ de a sikertelenül végződő ostrom után a Habsburg ellentámadás eredményeként Thököly hadereje is megtorpant. 1684-ben a Habsburg Birodalom, Lengyelország és Velence részvételével megalakult a törökellenes Szent Liga. Megindult a törökellenes felszabadító háború. Az európai egyesült sereg 1685-re teljesen felszámolta Thököly ellenállását, és döntő szerepet játszott a kuruc fejedelemség felbomlásában. 1685. október 15-én a budai pasa elfogatta Thökölyt, hogy kikényszerítse a békekötést, ami azt eredményezte, hogy 1685 októberében a kuruc haderő döntő többsége (17 000 katona) az uralkodó császárhoz állt. A később szabadon engedett Thököly már nem tudta híveit megszervezni. Az ellenállás fészke a Zrínyi Ilona által védett Munkács vára lett, melyet Thökölynek már nem sikerült felmentenie.

⁷⁹ KTÁL, F. 4, op. 2, od. zb. 1051 (az 1679. évi szerződés). Továbbá: KTÁL, F. 4, op. 2, od. zb. 1074 (levelek a békekötésről 1681-ből).

⁸⁰ Varga J. János: Esterházy Pál nádor és Thököly Imre fejedelem az 1683. évi hadjáratban. In: Thököly Imre gróf és felkelése. Szerk. Peter Kónya. Presov 2009. 183–196.

⁸¹ KTÁL, F. 10, op. 1, od. zb. 1140, ark. 1–11

13. kép *Thököly Imre (1657–1705), a „kuruc király”*
(festmény, ismeretlen festő alkotása a 17. századból)

Forrás: Rákócziak dicső kora. Vezető a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma állandó történelmi kiállításához. Szerk. Pintér János. Sárospatak é. n. 33.

Thököly Imre fejedelemsége idején számos levelet írt a fennhatósága alá tartozó vármegyéknek. Ung, Bereg, Ugocsa megyékben megőrzött levelei két témakör köré csoportosíthatók. Elsőként a hadellátásról és katonaállításról,⁸² másrészt pedig a folyamatos kapcsolattartásról olvashatunk bennük.⁸³ Kitűnik, hogy az uralkodó és a Munkács alatt táborozó Caraffa tábornok milyen figyelemmel kísérték Thököly hadműveleteit.⁸⁴ Ung vármegyének 1682. június 16-án meghagyta: „Bizonyos szűkségre nézve kellestván 100 szekeret marhástul kegyelmetek vármegyéjére limitálnom, annak kézhez vételére nemzetes vitézljő Dobay Gábor s Petróczy Pál urakat rendelem, hogy annál is nagyobb modalitással lehessen összev szerzése...”⁸⁵ Ezekben az években rendeletet adott ki az ungvári vár restaurációjáról, megerősítéséről, a katonaság visszaéléseiről.⁸⁶

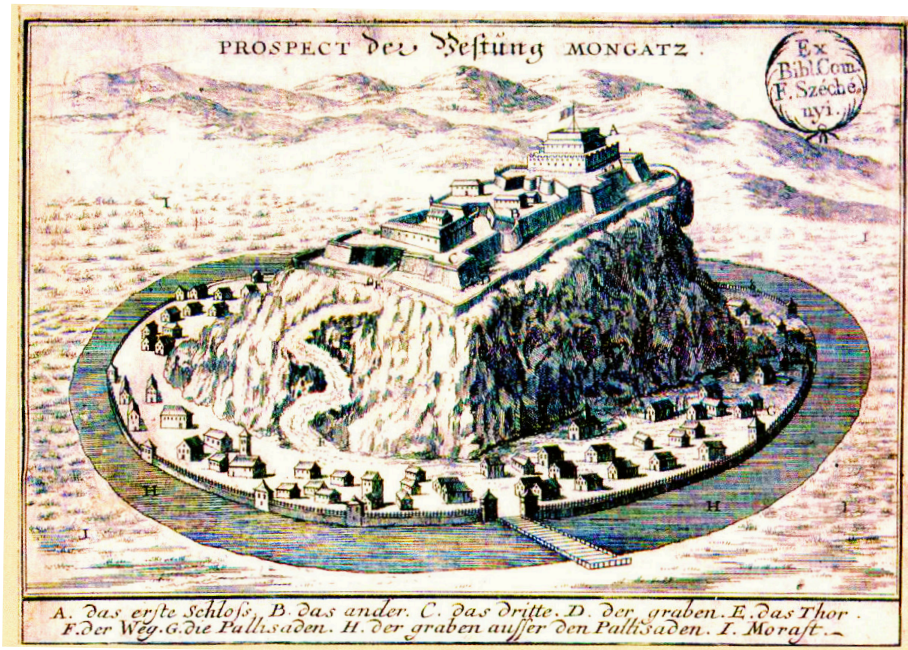
⁸² KTÁL, F. 10, op. 1, od. zb. 243, ark. 1–12.; ugyanott: F. 4, op. 2, od. zb. 1075., 1139.

⁸³ KTÁL, F. 10, op. 1, od. zb. 251, ark. 1–19.

⁸⁴ KTÁL, F. 10, op. 1, od. zb. 244, 252, 253, 285.

⁸⁵ KTÁL, F. 4, op. 2, od. zb. 1107, ark. 3.

⁸⁶ KTÁL, F. 4, op. 11, od. zb. 56, ark. 2.

14. kép *A munkácsi vár a 17. században*

Forrás: Rákócziak öröksége. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak 2018. 80.

Zrínyi Ilona fejedelemasszony életének egy igen fontos része kapcsolódik vidékünkhez, a munkácsi várhoz, ezért is fontos részletesen szólnunk a kapcsolódó eseményekről. Zrínyi Ilona Munkács várának hős védője, a Habsburgok elleni fellépés megtestesítője volt az 1685–1688 közötti években. Feltehetően 1643-ban született⁸⁷ a horvátországi Ozaly várában. Édesanyja, Frangepán Katalin korának egyik legműveltebb asszonya volt. Számos imakönyv és verses naptár kiadását támogatta. Zrínyi Ilona gyermekévei szeretetteljes főúri környezetben teltek el. Nyelveket tanult, beszélt a horvát, magyar, latin, német nyelvet. Amikor felnőtté vált, anyja rangjához illő vőlegényt szemelt ki számára I. Rákóczi Ferenc felvidéki nagybirtokos személyében. A két család közötti házasságkötés mintegy összekapcsolta az ország déli és északi birtokait. A menyegzőre jóval később, 1666. március 1-jén került sor. Családi életük nem volt zavartalan. Anyósa, Báthory Zsófia ellenszenvvel viseltetett iránta, aminek leginkább politikai okai voltak, ugyanis nehezményezte, hogy fiát Zrínyi Ilona és környezete által bevonják egy

⁸⁷ Vannak vélemények, amelyek születésének dátumát 1652-re teszik.

Habsburg-ellenes megmozdulásba. 1667-ben elsőszülött fiát veszítette el, 1671-ben pedig a Wesselényi-féle összeesküvés leleplezése után kivégezték édesapját, Zrínyi Pétert is. Édesanyját és leánytestvéreit apácakolostorba zárták, ahol Frangepán Katalin el is hunyt. Zrínyi Ilona lelki megrázkódtatásai után 1672-ben szülte meg leányát, Júliát, majd négy évvel ezután a borsi kastélyban II. Rákóczi Ferencnek adott életet. Rövidesen elhunyt férje, I. Rákóczi Ferenc. A grófnő maga egyengette a mintegy 2 millió kat. hold kiterjedésű Rákóczi-birtokot és gyermekei sorsát. Ilyen körülmények között érte Zrínyi Ilonát a kibontakozó, Thököly vezette kuruc mozgalom. A hadvezér megnyerő személyisége felhívta magára az özvegy figyelmét. 1678-ban a szentmiklósi kastélyban ismerkedtek meg, szimpátiájuk szerelemmé vált, amelynek a színhelye gyakran e várkastély maradt.

15. kép Zrínyi Ilona (1643–1703)
(festmény, ismeretlen festő alkotása a 18. századból)

Forrás: R. Várkonyi Á.: A fejedelem gyermekora i. m. 314.

1682. június 15-én a munkácsi vár kápolnájában Zrínyi Ilona hűséget fogadott Thököly Imrének, aki ezután átvette a munkácsi várat, és

feleskette a várőrséget is, majd sor került a vár megerősítésére. A fejedelemszony tárgyalásaival segítette a „kuruc király” politikáját.⁸⁸ A katonapolitikai körülmények azonban kedvezőtlenül alakultak, a már említett sikertelen Bécs elleni hadjárat után Zrínyi Ilona gyermekeivel Munkácsra maradt. A császári hadsereg Albrecht Caprara tábornagy vezetésével visszafoglalta a felvidéki városokat (Kassa, Makovica, Regéc, Sárospatak), és az év végére Munkácsot fogta ostromzár alá. A mintegy három ezer főnyi munkácsi helyőrség hősiiesen ellenállt, több alkalommal kitörték a gyűrűből, nagy károkat okozva az ellenséges katonaságnak. 1686. március 10-én Caprara feladásra szólította fel a fejedelemszont. Zrínyi Ilona válaszlevelében – amelyet az európai közönséggel is megosztott – gyermekei és egyben a magyar szabadság érdekének védelmére hivatkozik. „A várat fejedelmi magzataim számára nekem, az anyjuknak kell megvédelmezni, mert a gyermekek minden fegyverviselésre alkalmatlanok. Különb is ártatlanságuk és kiszolgáltatott gyenge mivoltuk igazsága lenne, hogy megvédje őket. A gyermekeknek mindenkor grácia jár a keresztény világban... A harc vakmerősége az én nememhez is igen illetlen és a bevett rend nélkül való volna, de én gyermekeimnek, kiknek anyja és természet szerént való gondviselője vagyok, anyai ösztöntől viseltetvén, javokra és hasznokra egész tehetséggel iparkodom. A fegyveres erőszaktól meg nem rettenek... És bizonyára az oly nagyhatalmú Monarchiának dicsőségét és győzedelmét nem fogja növelni, ha engemet és a gyermekeket ebben a szoros szegletben ostrommal szorongat.” A Zrínyi Ilona által tanúsított ellenállás kivívta a környező országok rokonszenvét. A francia király, XIV. Lajos Európa legbátrabb asszonyának nevezte, ezt írták róla a holland és a francia újságok címlapjain is. Caprara császári tábornok egyre szorosabbra vette az ostromgyűrűt, és elrendelte a vár folyamatos lövetését. A fejedelemszony ekkor az őrséget kitaró védelemre szólította fel. Ostromhangulatban került sor Ferenc fiának 10. születésnapjára március 27-én. Május 22-én pedig Ilona-nap alkalmából köszöntötték a gyermekei, ami mély nyomot hagyott mind Zrínyi Ilona lelkében, mind a magyar történetírásban.⁸⁹

⁸⁸ Magyar történelmi emlékek. In: Késmárki Thököly Imre naplója 1676–1678-ból. Szerk. Torma Károly. Budapest 1866. 9.; *Makrally Aranka: Érdek vagy szerelem? Thököly Imre és Zrínyi Ilona kapcsolata.* Korunk. (2016) 31.

⁸⁹ *R. Várkonyi Ágnes: A fejedelem gyermekora (1676–1688).* Budapest 1989. 234–235; *Kertész Erzsébet: A fejedelemszony. Zrínyi Ilona élete.* Budapest 1986. 93.; *R. Várkonyi Ágnes: Zrínyi Ilona és a korabeli magyar politika. Thököly emlékűnnepség. A fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából.* Vaja 1975. 88.

16. kép Zrínyi Ilona és a kis Rákóczi Ferenc szobra a munkácsi várban
(Matl Péter alkotása)

Forrás: Csatóry György felvétele.

A vár tényleges védelmét Radics András főkapitány irányította, a politikai ügyeket pedig Absolon Dániel intézte. Zrínyi Ilona személyesen vett részt a védelem irányításában, kiment a bástyákra, bátorítva a katonákat. Fia később a Vallomásokban elismerően írt anyja helytállásáról, részletezve azokat az eseményeket, amelyek éppen az ostromlott bástyán történtek.⁹⁰ „Zrínyi Ilona nem csupán a vár úrnője volt, de e szerepében közvetlen veszélynek is kitette magát, hogy a védőket bátorítsa, kis túlzással úgy is fogalmazhatunk, hogy a katonáival sorsközösséget vállaló hadvezér szerepét játszotta. Az már azonban romantikus túlzás, ha Zrínyi Ilona alakját tetőtől talpig páncélban és karddal vagy – mint egy korabeli francia ábrázoláson – puskával a kezében elevenítjük fel.”⁹¹ Az ostrom

⁹⁰ Thökölyt azonban egy kígyóhoz hasonlítja.

⁹¹ Mészáros Kálmán – Seres István: Zrínyi Ilona. Rubicon 2. (2014) 26.; Csatóry György: Zrínyi Ilona levelei Kárpátalján. Beregszász–Ungvár 2018. 19.

vezetésére még novemberben új generálist neveztek ki a felső-magyarországi területre Antonio Caraffa lovassági tábornok személyében. A kegyetlenkedéseiről ismert Caraffa szintén felszólította a fejedelemszonty a vár megadására, de eredménytelenül. A császár az európai politikai helyzetre való tekintettel el akarta kerülni, hogy Munkács várának védelme nemzetközi ügygé nője ki magát. A fejedelemszonty különböző országokba küldött segítségkérelmei rendre válasz nélkül maradtak. Közben Thököly felmentő serege csupán Nagyváradig jutott el. Végül a fejedelemszonty a vár feladása mellett döntött, de tárgyalásainak eredményeképpen sikerült kieszközölnie, hogy császári jóváhagyással hagyja el a várat, és a védők amnesztiát kaphassanak. Thököly szerepének értékelésében egyet lehet értenünk a Mészáros–Seres szerzőpáros véleményével: „A váradi tömlöcéből kiszabadult és a szultán által méltóságába visszahelyezett kuruc vezér ugyanis mindvégig a török oldalán állt.⁹² A Rákóczi- és Thököly-birtokok a Kamara kezelésébe mentek át, a kis Rákóczi Ferenc és Júlia gyámság alá kerültek. 1688 januárjában a fejedelemszonty összeszedte értékeit – Bibliákat, szentképeket, ékszereket, könyveket –, majd Bécsbe utazott. Mozgástere Bécsre korlátozódott. Zrínyi Ilonának csak négy év után sikerült szabadságát megváltania fogolycseré által. Thököly benyomult Erdélybe, és a zernyesti csatában (1690. augusztus 21.) legyőzte a császári erőket, foglyul ejtve Donath Heissler altábornagyot és Doria ezredest. Ezen főtisztekért sikerült kiváltania feleségét a bécsi fogságból. A fejedelemszonty még a törökországi útja előtt sem búcsúzatott el fiától. Ekkor született az a búcsúlevél, amelyet végrendeletként értékelhetünk. A következőket olvashatjuk benne: „Te csak tanulj szorgalmasan, és rajta légy, hogy a dicsőség koronáját elnyerjed. Nincs a világon szebb és dicső dolog, mint a becsületes név és a jó hír! Ez soha meg nem hal, hanem örökké él. A földi javak elveszhetnek – az nem nagy baj –, de aki becsületét veszítette, mindenét veszítette... Becsüld az embereket, szívesen társalogj az idegenekkel, s így véled is jól bánnak és szeretni fognak. Aki másokat megbecsül, magamagát becsüli. A rossz társaságokat szorgalmasan kerüld, mert ezek az emberek testét és lelkét pokolra juttatják. Azokkal kell társaságot tartanod, akiktől minden jót és okosat tanulhatsz...”⁹³ A nagyszonty

⁹² Mészáros K. – Seres I.: Zrínyi Ilona i. m. 21. A vár feladásának körülményeire vonatkozóan lásd: R. Várkonyi Á.: A fejedelem gyermekkora i. m. 277–283.

⁹³ A levél 1692. január 8-án kelt. Lásd: R. Várkonyi Á.: Zrínyi Ilona és a korabeli i. m. 89.

1693 januárjában elindulhatott férjéhez, akivel Újpalánkán (Szerbia) találkozott, ezután Pocsarevácon, majd Isztambulban éltek. A bujdosás éveiben szerető feleség volt, sebzett lélekkel – gyermekei hiánya miatt – férfiasan állta a megpróbáltatásokat. A bámulatos lelkierővel megáldott asszony a száműzetésben férje és a bujdosók legfőbb támasza és vigasza volt.⁹⁴

17. kép Zrínyi Ilona Caraffa előtt
(festmény, Madarász Viktor: Zrínyi Ilona a vizsgálóbíró előtt, 1859)

Forrás: R. Várkonyi Ágnes: A fejedelem gyermekora (1676–1688). Budapest 1989. 328.

A rendkívül szűkös, olykor kimondottan sanyarú viszonyok között jelenlétével nem hogy nehezítette volna a száműzöttek helyzetét, de minden tőle telhető módon próbált segíteni a nála is rosszabb helyzetbe került honfitársainak. Thököly köszvényének gyógyítása céljából néhányszor el látogattak Rodostóba is, az ottani sárfürdőbe. Utolsó éveit Nikodémiában,

⁹⁴ Nagy László: A generálisért cserélt hitves. In: Kard és szerelem. Budapest 1985. 371–412.; Kertész E.: A fejedelemasszony i. m. 130.

a Virágok völgyében töltötte. 1703. február 18-án hunyt el, Konstantinápolyban temették el a Szent Benedek-templomban.⁹⁵

4.1.10. A Rákóczi-szabadságharc

A Rákóczi-szabadságharc előzményeként említhetjük, hogy a török 1699. évi kiűzése után a Habsburg-ház az elfoglalt Magyarországot saját szerzeményének tekintette. A magyar vezetőréteget, a nemességet nem vonta be az ország ügyeinek rendezésébe, hamis felségárulási pereket indítottak a gazdag földbirtokosok ellen, és nem utolsósorban lényegesen megemelték az ország adóját. A magyar történelem sajátos alakulása révén a monarchiába való teljes betagozódás ellen fellépő II. Rákóczi Ferenc teremtette meg a szabadságharc főúri, gazdasági hátterét.⁹⁶ II. Rákóczi Ferenc külföldi, francia–bajor szövetség bevonásával és támogatásával szervezte a Habsburg-ellenes szabadságharcot az ország függetlenségének elérése céljából. Az elégedetlenség az alsó rétegekben is kiteljesedett. A nyugtalanság legfőbb fészke a református vallású északkeleti országrész volt, ahol a Rákóczi-család hatalmas birtokai terültek el. A fegyveres csoportok hangadói között feltűnnek Thököly tisztjei és katonái, akik ellenállásra biztatták a parasztságot és a nemességet is.⁹⁷ Bereg vármegyében Esze Tamás tarpai jobbágy vezetésével szerveződő bujdosók léptek fel az uralkodó ellen, akik nagyrészt Thököly Imre tisztjei és katonái voltak. Így jöhetett létre a főúri, jobbágy és nemzetközi vonalon az a szövetség, amely szembeszállt Európa legerősebb hadseregével.⁹⁸

II. Rákóczi Ferenc sárosi főispáni állását elfoglalva tájékozódott az ország helyzetéről, sokat segített ebben Ung vármegye akkori főispánja, Bercsényi Miklós. Az ország függetlenségét szem előtt tartva kapcsolatot létesített a Habsburgok nagy ellenségével, a francia királlyal, XIV. Lajossal. A kapcsolat árulás miatt kitudódott, amiért halálra ítélték, de a felesége, Hesseni Sarolta Amália hercegnő segítségével megszökött a bécsújhegyi börtönből. Rákóczi Lengyelországba menekült, ahol rokoni kapcsolatai

⁹⁵ Végső nyughelye 1906. október 29-től a kassai Szent Erzsébet-dóm lett, amelynek kriptájában Zrínyi Ilona földi maradványai közös szarkofágban pihennek fia, II. Rákóczi Ferenc és soha nem látott unokája, Rákóczi József herceg maradványaival együtt.

⁹⁶ *Gebei Sándor*: A Rákóczi-szabadságharc 1703–1711. Budapest 2009. 18.; *R. Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc 1676–1735. Vaja 2003. 36–37.

⁹⁷ *Czigány István*: Rebélió Magyarországon 1702/1703 (stratégiai elképzelések és a taktikai valóság). A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. I. köt. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak 2002. 41–45.

⁹⁸ *Esze Tamás* – *Köpeczi Béla*: Esze Tamás. Nyíregyháza 1966. 60–65. *Esze Tamásra* vonatkozóan lásd még: *Esze Tamás* – *Köpeczi Béla*: Esze Tamás. Budapest 1952.; *Esze Tamás*: Tarpa és Esze Tamás. Nyíregyháza 1966.; *Mészáros Kálmán*: Tábornoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi-szabadságharcban. Hadtörténelmi Közlemények 3. (2001) 303. A szabadságharc kezdeti vezetőit, azok társadalmi állapotát illetően lásd: *R. Várkonyi Ágnes*: A fejedelem gyermekkor. Budapest 2002. 231–232.

segítségével, a Sieniawska családdal Brezán (ma Berezsani, Ternopoli terület) várában telepedett le. Rákóczira vérdíjat tűzött ki I. Lipót császár: 10 ezer forint élve, 6 ezer halva. Bercsényi Miklóst sem sikerült letartóztatnia, ő már Rákóczi előtt Lengyelhonba menekült. Lengyelországban Rákóczi Adam Sieniawski nagyhetmantól jelentős diplomáciai segítséget kapott, elsősorban Franciaországban katonaság, fegyver és képzett tisztek bevonásáról a leendő szabadságharcba. Az indulásnál Bercsényi kapcsolatai és erőfeszítése révén lengyel zsoldosok is megjelentek, akik a kezdeti magot képezték a kuruc katonaság között.

18. kép II. Rákóczi Ferenc (1676–1735)
(festmény, Mátyóki Adám: II. Rákóczi Ferenc, 1724)

Forrás: <https://vmek.oszk.hu/01500/01504/html/nagykep.jpg>, letöltés 2021. jún. 1.

A szabadságharc a főúritól függetlenül népi vonalon is építkezett Esze Tamás vezetésével. Esze Tamás élete és tevékenysége teljesen egybeforr a kibontakozó felszabadító harccal, szereplése kiterjedt a beregi és az ugcósi térségre is. Itt tűnik ki még 1702 kora őszén a tiszaujlaki sóház elleni támadásban. Esze sókereskedő lévén szekerekkel a tiszai sólerakó helyről Debrecenbe szállította áruját. A tiszaujlaki sótiszték azonban

jogtalanul azzal vádolták meg, hogy lopott sóval kereskedik. Az alaptalan vádak ellen még a Szatmár vármegyei főispán, Károlyi Sándor pártfogása sem segíthetett. A sótisztok ezt figyelmen kívül hagyva az összes marháját elhajtották Tiszaújlakra. A továbbiakban erőszakos fellépéssel szerzte vissza vagyonát. Társaival együtt visszajött a tiszaujlaki határba, ahol a maga marháit a sótisztok marhái közül kiválasztva elhajtotta azokat. Megtámadta a tiszaujlaki sóházat, egy embert megölt, és a sóház pénztárát kirabolta. Erre a támadásra a bécsi udvar is felfigyelt. 1702. október 17-én a császár Szatmár vármegyének címezve rendeletet adott ki, hogy a katonaság segítségével fogják el és példásan büntessék meg a sóházat felprédáló parasztságot.⁹⁹ Eszét hónapokon keresztül tartó üldöztetés után sem tudták elfogni. Sorsa a későbbiekben összeforrt az erdőségekben bujkáló emberekkel, így Kis Alberttel, aki a váradi börtönből szökött meg, de Károlyi Sándor szatmári főispán szolgálatában is állt. 1702 telén Esze Tamás és Kis Albert már a beregi erdőkben bujkáltak hasonló sorsú honfitársaikkal.

Közben az európai politika – az örökösödési háború révén – közrejátszott az erdőkben bujdosók mozgalmának kibontakozásában. Esze Tamás és Kis Albert az országos toborzás hallatára Bereg vármegyénél jelentkeztek, ahol Bagossy Pál hajdúezredébe sorozták be őket. A vármegye – látván kettőjük nagy tekintélyét – a bujdosók közötti toborzással bízta meg őket. Ezután szabadon járhattak és szervezkedhettek a vármegyékben. Károlyinak, aki ismerte e két embert, feltűnt a buzgóságuk, és felterjesztést tett az elfogatásukra. Lipót császár¹⁰⁰ azonban elutasította a toborzók elfogatását. Amikor pedig Bagossy Pál ezereskapitány is gyanút fogott a túlbuzgó toborzáson, Esze és Kis 1703. március 3-a körül húsz-huszonöt emberrel megszöktek a harctérre induló ezredből. Ebergényi és Deák Pál ezredéből is csatlakoztak hozzájuk.¹⁰¹

1703 tavaszán Eszéhez csatlakoztak a Bereg megyei elégedetlenek: Bige György, Pap Mihály, Kis Albert.¹⁰² Szervezkedtek és rövidesen küldöttséget küldtek Brezánba, hogy tárgyaljanak Rákóczival. Többször járt küldöttség Rákóczinál, míg végül a fejedelem beleegyezését adta a felkelés vezetéséhez, és „Cum Deo pro Patria et Libertate” feliratú zászlókat adott át nekik.¹⁰³ A küldöttek az ország népének helyzetéről és a felkelésre való

⁹⁹ Géresi Kálmán: A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára. V. köt. Budapest 1897. 2.

¹⁰⁰ MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, IV. A. 1. Acta pol. Fasc. 4. N.46. Lipót császár 1702. december 9-én kelt rendelete.

¹⁰¹ Esze Tamás: A tiszaháti felkelés. Budapest 1952. 2.

¹⁰² Heckenau G.: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban i. m. 231–232.

¹⁰³ A Rákóczi-szabadságharc. Szerk. R. Várkonyi Ágnes – Kis Domokos Dániel. Budapest 2004. 30–31.

szándékukról biztosították a fejedelmet. 1703. május 12-én Rákóczi nyílt levéllel – a brezáni pátenssel – fordult az ország nemes és nemtelen lakosságához, hogy vegyék fel a fegyvert az ország függetlenségének kivívására, megígérve, hogy a felkelés után kiemeli őket a jobbágyorsból.¹⁰⁴ Evvel Rákóczi hadinépének ismerte el a felkelőket, és győzelem esetén szabadságot ígért számukra. Rákóczi haditerve kapcsolódott a spanyol örökösödési háború történéseihez. Eszerint el kellett érni a nyugati határt, hogy a keleti irányba előnyomuló franciákkal és Miksa Emánuel bajor választófejedelem seregével Bécs alatt egyesüljenek. A későbbiekben a sikeres felvidéki hadjáratral Rákóczi teljesítette is ezt a tervet, de a franciák 1704. augusztus 13-án Höchstädt–Blenheimnél vereséget szenvedtek, így nem egyesülhettek a fejedelemmel.¹⁰⁵ Egyes történészek szerint ezután a szabadságharc kilátástalanná vált, ezért határozottabban kellett volna törekedni a megegyezésre.

5. térkép A Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) térképe

Forrás: <https://tudasbazis.sulinet.hu/HU/tarsadalomtudomanyok/tortenelem/magyar-tortenelemi-terkepar/a-rakoczi-szabadsagharca-rakoczi-szabadsagharca-kronologia>, letöltés 2021. jún. 1.

¹⁰⁴ Esze Tamás: II. Rákóczi Ferenc brezáni kiáltvány. Századok 2–3. (1954) 314–315.

¹⁰⁵ R. Várkonyi Á.: II. Rákóczi Ferenc i. m. 45.

19. kép *Esze Tamás szobra Beregszászban*
(Zagyva László alkotása)

Forrás: Csatóry György felvétele.

A brezáni pátenst felolvassa és az említett zászlókkal 1703. május 21-én Tarpán, 22-én pedig Váriban és Beregszászban Esze Tamás vezetésével kibontották a szabadságharc zászlaját.¹⁰⁶ Tarpa Esze Tamás szülőfaluja volt, ezért befolyásának köszönhetően 300 gyalogost és 40 lovast sikerült megnyernie, Váriban a bíró Keresztes András ellenállása miatt kevesebb, 62 fő csatlakozott. A zászlóbontás Beregszászban teljesedett ki, ahol 22-én, szombaton éppen országos vásár volt. A szabadságharcosok ügyét maga Kemsey Sámuel beregszászi bíró is segítette annak ellenére, hogy a városban 50 főnyi császári katonaság állomásozott. A népvézerek – mint Kis Albert, Bige György, Majos János, Pap Mihály – itt tettek esküt a Rákócziól kapott „Cum Deo pro Patria et Libertate” feliratú zászlókra. Rendezték a gyalogos és a lovas csapatokat, hogy méltóan tudják fogadni II. Rákóczi Ferencet, aki ekkor még a lengyelországi Brezánban tartózkodott.¹⁰⁷ Rövidesen indultak Dolha irányába, a szabadságharc első csatájának színhelyére. 1703. június 7-én a Dolhán táborozó kurucokon a Károlyi Sándor vezette nemesi bandérium és a szatmári helyőrség egy százada (520 fő) rajtaütött. A váratlan

¹⁰⁶ *Esze T.*: Tarpa és Esze Tamás i. m. 70–76. A zászlóbontás körülményeit lásd: Csatóry György: Beregszász a Rákóczi-szabadságharc idején. Nyíregyháza 2014. 29–40.

¹⁰⁷ Csatóry György: A dolhai csata (1703. június 7.) és emléke. In: Levéltári kalászatok. Szerk. Réthyné Bulecza Rozália. Ungvár–Beregszász 1993. 209–214.

támadás eredményeképpen Esze csapatát szétszórták, és az ezernél több felkelőből alig maradtak 200-an, akikkel tovább tudtak vonulni a népvézerek Verecke felé. Az első dolhai csata kudarccal végződött ugyan, de a vitézek harci kedve továbbra is töretlen maradt.¹⁰⁸ A zsákmányolt kuruc zászlókat Károlyi Sándor szatmári főispán Bécsbe vitte igazolásként a zendülők szétverésére. Bécs urai azonban nem hittek császárpárti fellépésében, és tekintélyében sértették meg a magyar főnemest, aki rövidesen Rákóczi táborába állt, és a hadsereg főparancsnoka lett.¹⁰⁹

20. kép *Az első, vesztés csata színhelye – a dolhai kuruc emlékmű (Matl Péter alkotása)*

Forrás: Csatóry György felvétele.

¹⁰⁸ Károlyi Sándor életét és pályafutását lásd: *Kovács Ágnes*: Károlyi Sándor. Budapest 1988. 234.

¹⁰⁹ Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. In: *Rákóczi tükör I. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról*. Szerk. Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes. Budapest 1973. 73–83.

21. kép *Veszprémi Endre: II. Rákóczi Ferenc találkozása Esze Tamással és gyalogos jobbágykatonáival, a talpasokkal a magyar–lengyel határon, 1953*

Forrás: *Bánhegyi Ferenc: II. Rákóczi Ferenc. Celldömölk é. n. 55.*

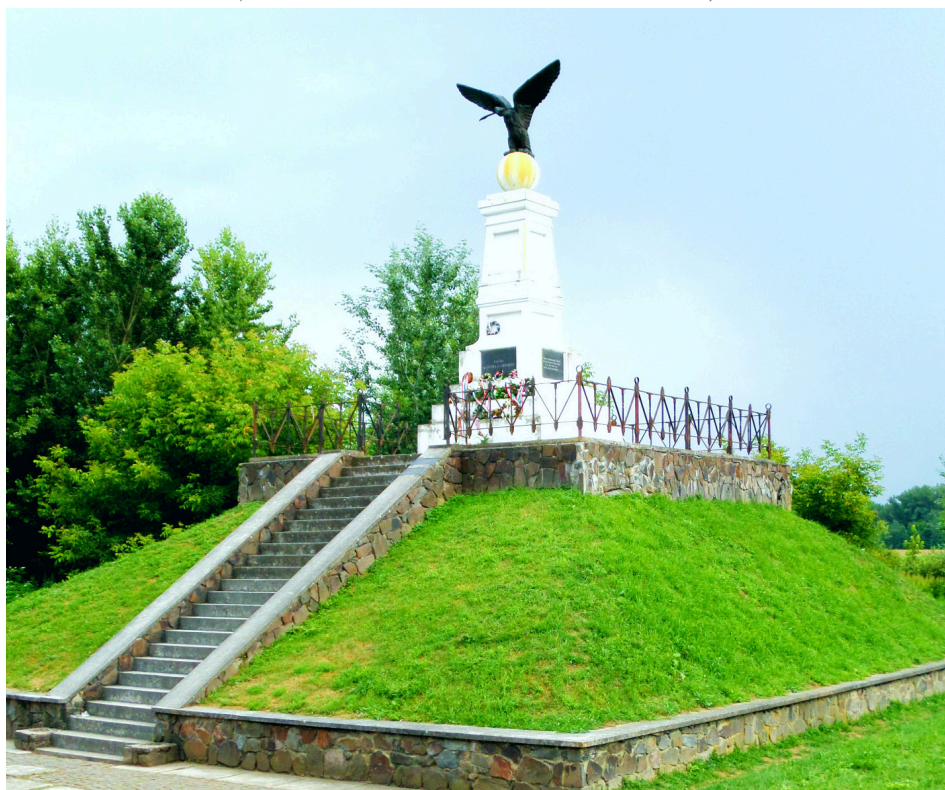
Rákóczi 1703. június 16-án a Vereckei-hágón keresztül jött Magyarországra, itt találkozott a dolhai csata után megmaradt, Esze Tamás által vezetett csapattal. Rákóczi a rendezetlen csapatok megszervezése után Munkács felé vette útját, ahol mintegy 3000 ember csatlakozott hozzá. Munkácsra érkezésük után azonban Montecuccoli vasasereze kiszorította a városból, így vissza kellett húzódnuk a határ közeli hegyekbe, Zavadkára.¹¹⁰ A hegyekben csatlakozott hozzá Bercsényi Miklós két század dragonyossal és a császári seregből megszökött Ocskay Lászlóval és Borbély Balázssal. Ide érkeztek az országból a felkelésre váró bihariak, jászkunok, a hajdúvárosiak. Ezúttal megerősödvé indultak a Tisza vidékére, ahol Ti-

¹¹⁰ Lásd: *Lehoczky T.: Beregvármegye monographiája* i. m. 206–207.; *II. Rákóczi Ferenc emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig.* Szerk. Vas István – Kovács Ilona. Budapest 1979. 22–23.

szaujlak és Tiszabecs határában szétszórták a megyei nemesség csapatait, sikeresen átkelve a Tiszán. Ez a július 14–16-án történt átkelés a szabadságharc első győzedelmes csatájaként vonult be a történelembe.¹¹¹

A kurucok előtt megnyílt az alföldi térség. Rákóczi az államszervezet kiépítését már a zászlóbontásokkal egy időben megkezdte. Ezredékbe szervezte a fegyverfogókat, gondoskodott rendszeres ellátásukról, felállította a Hadi Komisszáriusi Hivatalt.¹¹² Rákóczi az 1703. július 18-án kiadott naményi pátensében csatlakozásra szólította fel a nemességet, a vetési pátens pedig a fegyvert fogó jobbágyokat családjukkal együtt felmentette minden közteher és földesúri szolgáltatás alól.

22. kép *A tiszújlaki Turul- emlékmű az első győztes csata színhelyén (Keisz Gellért és Lezu Vladimir alkotása)*

Forrás: Csatóry György felvétele.

¹¹¹ *Várad* Sternberg János: A Rákóczi-szabadságharc első győzelme a Tiszánál. Kárpáti Igaz Szó, 1989. márc. 24.

¹¹² *R. Várkonyi Á.*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 47.

1703 nyarán az ún. hátországban maradt erődítmények közül a huszti várat sikerült fondorlattal megszerezni a felkelőknek. A huszti vár elfoglalása csellel ment végbe, ugyanis a várban állomásozó kb. 400 főnyi helyőrség báró Eytner várkapitány alatt szolgált, aki becstelenül bánt a katonasággal. Mindez a várba korábban beszkökt Ilosvai fivérek dolgát könnyítette, akik kurucként beszkötek a várba, lázadást szítottak, aminek eredményeként megölték a gyűlölt parancsnokot. Ezután Huszt vára puskalövés nélkül kapitulált.¹¹³

Az igazságtól eléggé messze álló regényes történet formájában örökítette meg a vár bevételét Jókai Mór *A huszti beteglátogatók* című novellájában.

A vármegye lakossága (a nemesség is) csatlakozott, rövidesen 4000 gyalogost és 800 lovast adtak a hadseregbe. Máramaros gazdasági jelentősége is óriási volt: a kurucok kezére kerültek a gazdag sóbányák. Azokat 1703. július utolsó napjaiban Majos János foglalta el, aki öccsét, Majos Ferencet állította a bányák élére.¹¹⁴ Nagybánya augusztus 14-ei meghódolásával a környék arany- és ezüstbányái, valamint a város pénzverdése a kurucok kezére került. Felszabadultak a Kárpátok hágói is, így erősödött az összeköttetés a baráti Lengyelországgal. Ezt követően a környékbeli magyar és ruszin paraszttal megerősített kurucok Munkács és Ungvár várát vették blokád alá.

Az ungvári várat parancsnoka, Franz Gottfried von Schwetlik vezetésével védte a helyőrség, amely 350–400 főt számlált. A helyi felkelők Ung hegyvidékéről Beca Iván vezetésével elfoglalták a várost, de a vár többszöri megrohamozása sikertelenül végződött. A várat, ahol összetömörült a környékbeli nemesség, 1704. március 16-án adták át a kurucoknak, akik a megállapodás szerint szabad elvonulást biztosítottak a védőknek és a várban tartózkodóknak. Franz Gottfried von Schwetlik kapitány Sziléziába távozott.¹¹⁵

Munkács várának császári parancsnoka Auersperg Farkas György gróf volt, aki hosszú ostromra rendezkedett be, azonban a kilátástalan helyzet és a tárgyalások eredményeként rákényszerült a vár átadására. 1703. június 24-én a fejedelem csapatai elfoglalták Munkács városát, ám az erőd csak 1704. február 16-án került a kurucok birtokába. Később Rákóczi innen irányította a szabadságharcot, és orosz diplomatákat is foga-

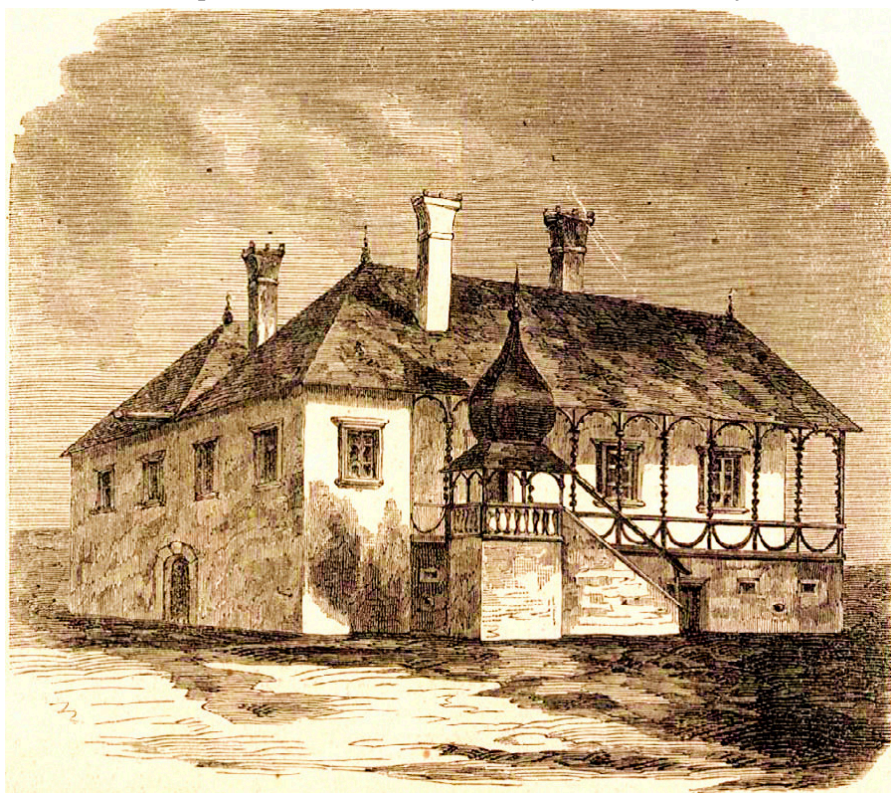
¹¹³ *Szoleczky Emese*: „Máramaros büszke vára...” Huszt vára a Rákóczi-szabadságharc idején. Várak, kastélyok, templomok 4. (2012) 32–35.; *Jókai Mór*: *A huszti beteglátogatók*. Budapest–Uzsgorod 1982. 364.

¹¹⁴ *Bánkuti Imre*: *Iratok Máramaros megye történetéhez. 1703–1711*. Budapest 1990. 18.

¹¹⁵ *Thaly Kálmán*: *A székesi gróf Bercsényi család*. III. köt. Budapest 1892.; *Váradí-Sternberg János* – *Balla László*: *Az ungvári vár ostroma 1703–1704-ben*. Ungvár 1958. 126–133.

dott itt. A fejedelem gondoskodott a vár bővítéséről és korszerűsítéséről. A munkálatok 1710-ig tartottak De La Mothe hadmérnök-ezredes, majd De La Faux hadmérnök vezetésével.¹¹⁶ A várnak akkor lett komolyabb katonai szerepe, amikor a szabadságharc kilencedik évére Rákóczi csapatai fokozatosan visszaszorultak a keleti országhatár mellékére. Hatékony védekezésre egyre kevesebb lehetősége kínálkozott. Csak 1710 őszére csitult a pestis, amely rengeteg áldozatot szedett a lakosság és a katonaság körében egyaránt. A császári csapatok fokozatos előrenyomulása következtében 1711 elején csupán a Felső-Tisza-vidék néhány vármegyéje – Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ung, Ugocsa és Máramaros – maradt Rákóczi hatalma alatt, Munkács, Ungvár, Ecsed, Kővár és Huszt váraival.¹¹⁷

23. kép *A munkácsi Rákóczi-kastély a 18. század elején*

Forrás: Vasárnapi Újság, 1873. szeptember 28. 39. sz. 465.

¹¹⁶ *Fakász M.*: Sasfészek a Latorca i. m. 176–185.

¹¹⁷ Munkács, a Rákóczi-szabadságharc utolsó bástyája. Sennyey István és a munkácsi vár védőinek válogatott levelei (1711). Szerk. Mitropulos Anna Diána – Sánta Ákos – Vörös Péter. Budapest 2012.

A fejedelem nagy jelentőséget tulajdonított a szimbolikus értékű Munkácsi várnak, célja az volt – ahogy azt a munkácsi vár akkori parancsnokának, Vay Ádám udvari marsallnak 1711. február 11-én készített instrukciójában is leírta –, hogy egy évig is ellen tudjon állni a vár.¹¹⁸

Ezúttal nincs lehetőségünk vázolni Rákóczi állama működésének országos állomásait, mindösszesen azt emeljük ki, hogy az északkelet-magyarországi régió a szabadságharc alatt végig a katonaállítás és gazdaság bázisa volt. A szabadságharc idején a lakosság támogatta a felkelőket, és többnyire sikeresen elzárták az ellenségtől az élelmet és a takarmányt. A szabadságharc végén a hadi helyzet romlásával, a magyar államszervezet gyengülésével egyre gyakrabban alkalmaznak erőszakot a kurucok a kimerült vagy vonakodó vármegyékkel szemben. Egyre szigorúbb parancsokat hajtott végre a kimerült lakosság, mivel a nagy szükség diktálta azokat. Rákóczinak sikerült egy országos viszonylatban is működő államgépezetet létrehoznia, amelyben lényegében gazdasági tanács és az állami közigazgatás is működött. Az országgyűlések megszabták az államiság kereteit, a fejedelmi tanács pedig gondoskodott az újonnan hozott törvények betartásáról. Rákóczi egy konföderatív független magyar államot képzelt el, amelyhez akkor még nem voltak meg a megfelelő körülmények. Az 1710 januárjában bekövetkezett romhányi vereség után nyilvánvalóvá vált, hogy a szabadságharc elveszett. I. József (uralkodása 1705–1711) az általános nyugalom érdekében kompromisszumra törekedett, ezért 1711 elején a magyarországi hadak főparancsnokának a magyar származású Pálffy János grófot nevezte ki, aki a szabadságharc utolsó évében tárgyalásokat kezdeményezett Rákóczival.¹¹⁹

A szabadságharc végén a vidékünkre szorult Rákóczi-állam erdélyi és más menekültjei egy utolsó országgyűlésre, a salánki tanácskozásra gyűltek össze 1711. február 14–16. között. Előzmény, hogy az 1711. január 31-én megtartott tárgyalások nem vezettek eredményhez, annak ellenére sem, hogy az ország jövőjéről ezúttal két magyar ember – Pálffy János és Rákóczi – tárgyalt. A gyűlés színhelyéül a Salánk határában lévő, Károlyi Sándor által újonnan épített kastély szolgált. Ide hívták előzetesen egybe a Rákóczi által még ellenőrzött területek magyarországi és erdélyi szenátorait, tanácsosa-

¹¹⁸ II. Rákóczi Ferenc instrukciója Munkács főparancsnokának. Salánk, 1711. február 10. AR I/III. 583. Közli még: *Bánkúti Imre*: Rákóczi hadserege. Budapest 1976. 371–385.

¹¹⁹ R. *Várkonyi Á.*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 86–89.

it.¹²⁰ Jelen volt gr. Esterházy Antal altábornagy, gr. Csáky István, a hadellátási szervezet vezetője, br. Sennyey István, a szenátus kancellárja, Vay Ádám, a szenátus tagja, utóbb a munkácsi vár kapitánya, Barcsay Mihály szenátor, gr. Teleki Mihály, az erdélyi gazdasági ügyek vezetője, Barcsay Ábrahám erdélyi főkincstartó és mások. A kérdés abban állt, milyen feltételekkel köthetnek békét, megkössék-e egyáltalán? Rákóczi kikérte a tanácsosok véleményét esetleges Munkácson maradásáról is. Ez utóbbinál jobbnak látták, ha Lengyelországba megy, és tárgyal az orosz szövetség ügyében.¹²¹

24. kép II. Rákóczi Ferenc lovas szobra Beregszászban (Győrfi Lajos alkotása)

Forrás: Csatóry György felvétele.

¹²⁰ *Lehoczky T.*: Beregvármegye monographiája i. m. 236.

¹²¹ Teleki Mihály naplója. MTA Könyvtár, Kézirattára MS. 10. 210 „Második Teleki Mihálynak életéről való maga írásai ab anno 1703 usque ad annum 1720”, 287–288. folio.

A salánki „országgyűlés” határozata jogalapot biztosított Rákóczinak, ha nem is a fegyveres harc további folytatására, de arra, hogy külpolitikai nyomásgyakorlással kedvezőbb feltételeket teremtsen a békekötéshez. A Lengyelországban tartózkodó Bercsényi leveleiben arra ösztönözte Rákóczit, hogy találkozzon a cárral, akit éppen Lengyelországba vártak. Ezúttal reményei I. Péter cárban voltak, mivel ezt a lehetőséget is fel szerette volna használni hazája érdekében, de ezek az erőfeszítések sikertelenek maradtak.¹²²

25. kép *A salánki országgyűlés emlékműve*

Forrás: Csatóry György felvétele.

R. Várkonyi Ágnes neves történész értékelése szerint nem arról volt szó, hogy békét kössenek vagy folytassák a háborút. Hanem arról döntöttek, hogy Rákóczi vajai tanácskozása után a megbékélés melyik útját válasszák. Ekkor már a kivérzett és pestissel gyötört ország lényegében az amnesztiára várt, és a kuruc katonaság parancsnokának, Károlyi Sándornak a döntése volt a mérvadó. A kérdés az volt: elfogadják-e Pálffy ajánlatát, az amnesztiát, vagy az ország szuverenitását biztosító garanciális megegyezéshez ragaszkodjanak. A döntés megszületett: Rákóczi nem Munkácsra vonult vissza, hanem Lengyelországba ment

¹²² Csatóry György: *A salánki „országgyűlés”*. Salánk 2011. 28.

tárgyalni a cárral.¹²³ A salánki „országgyűlés” tehát egyértelmű határozatot hozott: Rákóczinak diplomáciai úton tovább kell munkálkodnia a kedvező béke érdekében, de hiába bíztak a nemzetközi politika kedvező változásában, ez nem következett be. A szatmári béke egy nagyvonalú amnesztia volt, a magyar rendek és a császári-királyi kormányzat legelőnyösebb kompromisszuma.

Rákóczi Lengyelországba való távozása után sohasem fogadta el a Károlyi Sándor által szervezett és aláírt szatmári békét. Károlyi a nagy kompromisszum megkötése ellenére is áruló maradt, mivel a császáriaknak tett esküjét eltitkolva Rákóczi előtt ismét felesküdült a fejedelemre.

Rákóczi másfél év után elhagyta Lengyelországot. Danckában szállt hajóra, és Anglia érintésével Franciaországba érkezett. Támogatója, XIV. Lajos halála után Grosbois-ba, a kamalduli szerzetesek magányába vonult vissza, ahol megírta emlékiratait. 1717-ben az előző évben kirobbant Habsburg–török háború kapcsán a szultán Törökországba hívja a bujdosó Rákóczit és társait. Itt fejezte be életét 1735. április 8-án. Hamvainak hazahozatalára 1906-ban került sor ünnepélyes keretek között, a kassai dómban helyezték örök nyugalomra. Élete és a független Magyarországért tett erőfeszítései révén a magyar szabadság szimbólumává vált.

Végeredményben – a feltárt összeírásokat összevetve – egyet kell értenünk Váradi-Sternberg János történészprofesszor véleményével, aki a kárpátaljai régió vármegyéinek részvételéről a következőket fogalmazta meg: „Az 55 ugoicsai település kuruc vitézeiről készült kimutatás szépen egészíti ki a beregi kurucok névjegyzékét. Ezek alapján most már a két megye 165 helységének 1259 kuruc katonáját tudjuk név szerint megnevezni. A vidékünk másik két megyéjére vonatkozóan nincsenek ilyen részletes kimutatások, de bizonyos adatokkal rendelkezünk. Rákóczi emlékirataiban, nem tartván igényt a pontosságra, azt írja: »Máramaros megye körülbelül négyezer gyalogossal és nyolcszáz lovassal növelte hadamat.« Ami Ung megyét illeti, úgy tudjuk, hogy a bereznai Verhovináról leereszkedett ukrán (ruszin) parasztnak, akik lehettek vagy öt-hatszáz, 1703 őszétől 1704 márciusáig ostromolták Ungvár várát. A felsoroltak alapján túlzás nélkül állíthatjuk, hogy 1703–1704-ben vidékünkéről mintegy 7–8 ezer katona szolgált Rákóczi hadseregében. Ez jelentős részvétel, ha figyelembe vesszük, hogy Markó Árpád hadtörténész számításai szerint a kuruc hadsereg 1703 végén körülbelül 30 ezer főt számlált...”¹²³A mustrakönyvek adatai birtokában még inkább igaznak bizonyult Vára-

¹²³ R. Várkonyi Á.: II. Rákóczi Ferenc i. m. 25.

di-Sternberg akkori állítása. Ha összevetjük az ugocsaiak részvételének arányát a beregiekével, arra a következtetésre jutunk, hogy a lakosság száma hiába haladta meg többszörösével az ugocsaiét, az 1706. évi szemlén Bereg vármegye részvétele szembetűnően elmaradt Ugocsáétól. Innen a lovas nemesség száma 72 (Beregben 27), a lovaké 90 (Beregben 46), a szolgáké 15 (Beregben 15), a gyalogos nemeseké 99 (Beregben 47). Ung vármegye 115 lovas nemest, 152 lovat, 24 szolgát, 38 gyalogos nemest állított ki ekkor. Ezek a számok csak pillanatnyi állapotokat tükröznek, mivel heteken vagy hónapokon belül jelentős változások állhattak be a létszámot illetően.¹²⁴

4.2. Északkelet-Magyarország története 1711–1790 között

A Rákóczi-szabadságharcot lezáró szatmári béke (1711. április 30.) viszonylag széles körű amnesztiát hirdetett a Bécs-ellenes küzdelmekben részt vevő kurucoknak. A szatmárnémeti Vécsey-kastélyban aláírt megállapodásban az udvar ígéretet tett Magyarország és Erdély törvényeinek megtartására, illetve a vallásszabadság biztosítására. A jobbágyok megtarthatták szerzett kiváltságaikat. Ugyanez vonatkozott azokra a nemesekre is, akik hűséget esküdtek a Habsburg-dinasztiának. A békeszerződést III. Károly király megbízottjaként Pálffy János gróf császári főparancsnok kötötte meg a kurucokat képviselő Károlyi Sándorral. II. Rákóczi Ferenc ekkor már külföldön tartózkodott. A vezérlő fejedelem egy Habsburg-ellenes szövetség létrehozásáról folytatott tárgyalásokat I. (Nagy) Péter cárral. Ezek azonban nem vezettek sikerre.

A szatmári béke Rákóczi számára is lehetővé tette, hogy a hűségeskü letétele fejében visszanyerje kiváltságait és tekintélyes földbirtokát. Ő azonban úgy döntött, hogy kitart a szabadságharc elvei mellett, s inkább az emigráció bizonytalanságát választotta. Nem sikerült szövetségeseket találni egy Habsburg Birodalom elleni háborúhoz, így kudarcba fulladt egy újabb magyar szabadságharc megindítása. A fejedelem végül az Oszmán Birodalomban lelt menedéket. A halál a Márvány-tenger partjánál található Rodostóban érte 1735. április 8-án.¹²⁵

Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros a többi északkelet-magyarországi vármegyével együtt közigazgatásilag az 1723-ban létesített Helytartótanácshoz tartozott, amelynek Pozsonyban volt a székhelye. A törvény-

¹²⁴ Csatóry György: Ugocsa vármegye II. Rákóczi Ferenc államában 1703–1711. Ungvár–Beregszász 2008. 114.

¹²⁵ Balogh János: Munkács-vár története. Munkács 1890. 416.

A KÖTET SZERZŐI

Braun László, PhD (Szürte, 1971) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1998-ban mint történész, történelemtanár. Általános, illetve középiskolai tanárként dolgozott, majd öt éven keresztül a Kárpátaljai Területi Állami Adminisztráció Oktatási és Tudományos Főosztályán végezte munkáját. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának az elvégzése után 2018-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense. Kutatási területe Északkelet-Magyarország története a 19–20. század fordulóján.

Csatáry György, PhD (Kaszony, 1963) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett. Az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Középkori és kora újkori egyetemes történelem doktori programjának elvégzése után 2006-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot a történelemtudományok (kora újkori magyar történelem) szakterületen. 2008-tól a történelemtudományok kandidátusa. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének vezetője. Levéltártant, történelmi szaktudományokat és honismeretet oktat. A Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács tagja. Kutatási területe: a II. Rákóczi Ferenc vezette 1703–1711. évi szabadságharc, Északkelet-Magyarország és Kárpátalja története.

Császár István (Jánosi, 1985) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakán szerzett 2008-ben MA szintű oklevelet. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola Nemzetközi Kapcsolatok Története doktori programjában végezte PhD-tanulmányait, 2011-ben szerezte meg az abszolutóriumot. 2010 óta dolgozik a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékén, jelenleg oktatói beosztásban. Kutatási területe: a második világháború utáni kárpátaljai magyar társadalomtörténet, civil társadalmi mozgalmak kialakulása Kárpátalján.

Dancs György (Balazsér, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem és földrajz szakán 2007-ben BA-oklevelet, történelem szakán 2008-ben Specialist oklevelet szerzett. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában abszolvált 2012-ben. A Sárospataki Református Teológiai Akadémia lelképásztori munkatárs

szakán végzett 2017-ben. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára. Kutatási területe: a kolerajárvány az 1831–1832-es években; báró Perényi Zsigmond élete; a reformkori Magyarország az 1820–1840-es években.

Darcsi Karolina (Dercen, 1980) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) földrajz–történelem szakán 2002-ben Specialist oklevelet, 2006-ban a Budapesti Corvinus Egyetem Századvég Politikai Iskola közpolitikai szakirányán MA-oklevelet szerzett, illetve a Pécsi Tudományegyetem Politikatudományok Doktori Iskolájában abszolválta 2006-ban. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója. Kutatási területe: a kárpátaljai magyarság érdekérvényesítési lehetőségei a független Ukrajnában; közigazgatás, önkormányzatok, kisebbségi jogérvényesítés.

Dobos Sándor (Beregszász, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola angol nyelv és irodalom szakán 2009-ben BA-oklevelet, történelem szakán 2010-ben BA-, majd 2011-ben Specialist oklevelet szerzett, az Ungvári Nemzeti Egyetemen 2010-ben fejezte be a mesterképzést angol nyelvből és irodalomból, illetve a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában abszolválta 2014-ben. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója, valamint a Kiadói Részleg vezetője. Kutatási területe: helytörténet, helység-, utca- és térnevek, 20. századi községnevezések a mai Kárpátalja területén.

Hires-László Kornélia, PhD (Beregszász, 1982) – 2003-ban az egykori Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán szerzett tanítói diplomát, majd ezt követően 2009-ben a Debreceni Egyetemen szociológia szakán végzett magiszteri fokozattal. 2017-ben a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán magyar nyelv és irodalom szakon szerzett specialist fokozatú oklevelet. 2021-ben sikeresen megvédte doktori értekezését a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Kommunikációs Doktori Iskolájában. 2001 óta kutatóként dolgozik a Rákóczi-főiskola jelenleg Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontként ismert intézetében, és 2005 óta

a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatója. Kutatási területei: nyelvi tájkép és etnicitás Kárpátalján, a kárpátaljai magyarság identitása, az ifjúság aktuális problémái, valamint a kárpátaljai magyarság aktuális társadalmi folyamatai.

Kész Barnabás, PhD (Salánk, 1966) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1990-ben mint történész, történelemtanár. Egy évig régészként dolgozott az egyetemen, majd több mint két évtizedig általános és középiskolai tanár volt Salánkon. 2012-től a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, jelenleg docensi beosztásban. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának elvégzését követően, 2019-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot a bölcsészettudományok területén, néprajz- és kulturális antropológiai tudományokban. Kutatási területe: a kárpátaljai magyarság tárgyi néprajza. Ezenkívül foglalkozik helytörténettel, könyvillusztrálással és katonai hagyományőrzéssel is, számos tudományos-ismeretterjesztő kiadvány szerzője.

Molnár D. Erzsébet, PhD (Beregszász, 1979) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) angol–történelem szakán szerzett tanári oklevelet 2002-ben. Tanulmányait a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában folytatta, ahol 2015-ben védte meg doktori értekezését *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborai* (1944–1953) címmel. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának vezetője, a Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék docense. Kutatási területe: Kárpátalja szovjetizálása, a kárpátaljai magyar férfilakosság elhurcolása, a donbászi munkaszolgálat.

Molnár D. István, PhD (Nagydobrony, 1979) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) angol–földrajz szakpárján szerzett tanári oklevelet 2002-ben. 2003–2006 között a Debreceni Egyetem Természettudományi Karának Földtudományok Doktori Iskoláját végezte el. Doktori (PhD) fokozatát 2013-ban szerezte. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszékének tanára és az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója. Kutatási területe: Kárpátalja népessége, közigazgatása.

Molnár Ferenc, PhD (Zápszony, 1986) – Az Ungvári Nemzeti Egyetemen 2009-ben magiszteri szintű oklevelet szerzett angol nyelv és irodalomból, majd 2010-ben elvégezte a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakát. Ezt követően az Eötvös Loránd Tudományegyetem Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Program miniszteri ösztöndíjas hallgatója. 2019-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot történelemtudományok (19. századi magyar történelem) szakterületen. Jelenleg a II. RF KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense, tanszékvezető-helyettese. Kutatási területe: a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 19. századi története, valamint a dualizmus korának (1867–1918) felekezeti és nemzetiségi viszonyai.

Orosz Ildikó, PhD (Nagydobrony, 1960) – Az Ungvári Állami Egyetemen szerzett MSc szintű oklevelet matematika szakon 1983-ban. 1981-től a Nagydobronyi Középiskola matematikatanára, 1990-től 1995-ig az iskola igazgatója. 2001-ben a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolájában szerzett doktori (PhD) fokozatot nevelésszociológia szakirányban. 2013-ban a Volodimir Hnatyuk Ternopili Nemzeti Pedagógiai Egyetemen pedagógiai tudományok kandidátusa (CSc) fokozatot szerzett általános pedagógia és a pedagógiatörténet szakterületen. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (II. RF KMF) és a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség elnöke, a II. RF KMF Pedagógia és Pszichológia Tanszékének docense. Kutatási területe a kisebbségi oktatás, az anyanyelvi/anyanyelvű oktatás helyzete Kárpátalján a rendszerváltástól napjainkig.

Rácz Béla, PhD (Tiszaújlak, 1981) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) történelem és földrajz szakán szerzett Specialist oklevelet 2003-ban. Az ELTE Földtudományi Doktori Iskola Földtan-Geofizika Programjának elvégzése után 2014-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot földtan szakterületen, archeometriai szakiránnyal. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatási rektorhelyettese, továbbá a Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék docense. Kutatási területe: archeometria, azon belül petroarcheológia: pattintott kőeszköznyersanyagok vizsgálata, források, elterjedési területek, az emberi közösségek kulturális kapcsolatai az őskorban.

Suslik Ádám, PhD (Beregszász, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem és földrajz szakán 2008-ban BA-oklevelet,

majd 2009-ben Specialist diplomát szerzett. 2017-ben Budapesten a Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola (Katonai- és politikai konfliktusok 1867–1945 között) programján belül doktori (PhD) fokozatot szerzett. Jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának levéltárosa az 1945 előtti Kormányservek Főosztályán. Kutatási területe: az első világháború és az azt követő rövid átmeneti időszak. A témakörön belül publikációi többsége egy adott régió (Északkelet-Magyarország), különös tekintettel Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék gazdaság-, társadalom-, egyház-, valamint hadtörténete tárgykörében jelentek meg. A klasszikus hadtörténetírás mellett olyan témákat is érint, amelyek a hadművelleti területeken vagy a hátszágban történt katonai visszaéléseket vizsgálják.

Szakál Imre, PhD (Bene, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán szerzett történelem és földrajz szakos tanári oklevelet 2008-ban. 2009-től a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, értekezését 2015-ben védte meg. 2013-tól alma matere Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanársegéde, 2015-től docense. Kutatási érdeklődése Kárpátalja két világháború közötti történetére, a kisebbségtörténetre, Ukrajna történetére és az emlékeztörténetre terjed ki.

Szamborovszkyné Nagy Ibolya, PhD (Sárosoroszi, 1970) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1992-ben mint történész, történelemtanár. Egy évtizedig általános és középiskolai tanárként dolgozott, majd az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Kelet-Európa XIX–XX. századi története oktatási programjának elvégzése után 2011-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot a történelemtudományok (kelet-európai történelem) szakterületen. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Apáczai Csere János Könyvtárának igazgatója, ill. az intézmény Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense. Kutatási területe: a Szovjetunió társadalomtörténete 1945–1991 között (azon belül oktatáspolitikai és az iskolai történelemtanítás története), valamint a kérdés kárpátaljai vonatkozásai, az iskolai történelemtankönyvek tartalmi és didaktikai kérdései, ezenkívül a szovjet egyházpolitika és a kárpátaljai reformátusok története a fent jelzett időszakban.

Szólósi Nóra, PhD (Macsola, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem, valamint angol nyelv és irodalom szakán 2008-

ban szerzett BA-diplomát. Ezt követően az Ungvári Nemzeti Egyetem angol szakán kapott magiszteri képesítést 2009-ben. Ugyanezen év őszén nyert felvételt az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék doktori programjára, ahol 2012-ben abszolvált. 2018-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot. Kutatási területe: a revízió és Kárpátalja 1938–1944 között, továbbá Kárpátalja társadalma és gazdasága 1939–1944-ben a visszacsatolt Felvidékkel való összehasonlításban.

Váradi Natália, PhD (Beregszász, 1980) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem, angol nyelv, világirodalom szakán szerzett Specialist oklevelet 2003-ban. Doktori (PhD) fokozatát a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában szerezte 2008-ban, 2012-ben a Nyíregyházi Főiskola közgazdász, gazdálkodási és menedzsment szakán szerzett BA-diplomát, majd 2013-ban történelemtudományokból kandidátusi fokozatot az Ukrán Tudományos Akadémia Történelmi Intézetében. 2020-ban a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán magyar mint idegen nyelv szakirányú pedagógus-továbbképzési szakon MA-diplomát szerzett. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense, a II. RF KMF Felnőttképzési Központjának vezetője, az ECL Nyelvvizsgaközpont vezetője, a „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány igazgatója. Kutatási területe: Kárpátalja a Hruscsov-érában, kiemelten az 1956-os forradalom kárpátaljai vonatkozásai.

К 22 **Історія Закарпаття. Спадщина та виклики.** Наукове видання (колективна монографія) Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II/ Редакційна колегія: Василь Брензович (голова редакційної колегії), Юрій Чотарі (головний редактор), Мелінда Орбан, Олександр Добош (відповідальні редактори), Ібоя Самборовскі-Нодь, Імре Сакал та Ласло Браун (члени редакційної колегії). Автори: Адальберт Рац, Адам Шушлік, Борнобаш Кейс, Єлизавета Молнар Д., Ібоя Самборовскі-Нодь, Ільдико Орос, Імре Сакал, Іштван Часар, Кароліна Дорчі, Корнелія Гіреш-Ласлов, Ласло Браун, Наталія Вароді, Нора Севлеші, Олександр Добош, Стефан Молнар Д., Федір Молнар, Юрій Данч та Юрій Чотарі. Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2021. – 788 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-8046-21-7

У виданні представлено історію сучасного Закарпаття від найдавніших часів до сьогодення. Колективна монографія має узагальнюючий характер, автори висвітлили теми, які вважали найважливішими. Рекомендуємо усім, хто хоче більше дізнатися про багатогранне минуле й сучасне краю.

УДК 94(477.87)(082)

Наукове видання

ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ СПАДЩИНА ТА ВИКЛИКИ

Колективна монографія

2021 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці ІІ (протокол №9 від 30.09.2021)

Підготовлено кафедрою історії та суспільних дисциплін спільно з Науково-дослідним центром
ім. Тіводора Легоцькі і Видавничим відділом ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: *Василь Брензович, канд. іст. наук*

Головний редактор: *Юрій Чотарі, канд. іст. наук*

Відповідальні редактори: *Мелінда Орбан та Олександр Добош*

Члени редакційної колегії: *Івоя Самборовські-Нодь, канд. іст. наук,*

Імре Сакал, докт. філософії у галузі іст. наук та Ласло Браун, докт. філософії у галузі іст. наук

Рецензенти:

Адам Новак, докт. філософії у галузі іст. наук (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 3

Аттіла Шімон, габ. докт. у галузі іст. наук (Університет імені Яноша Шее, Комарно; Науково-дослідний інститут національних меншин «Форум», Шаморін) – розділ 7

Вікторія Ференц, докт. філософії у галузі філол. наук (Науково-дослідний інститут національної політики, Будапешт) – розділ 16

Іван Мандрик, докт. іст. наук, проф. (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, Берегове) – розділ 5

Іштван Мароші (грек.-кат. священник, Греко-католицький центр ім. Елемира Ортугая, Берегове) – розділ 10-13

Іштван Цігань, канд. іст. наук (Інститут та Музей військової історії, Будапешт) – розділ 4

Йосип Молнар, канд. геогр. наук (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, Берегове) – розділ 1

Левенте Пюошкі, габ. докт. у галузі іст. наук, проф. (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 8-9

Марія Палашик, габ. докт. у галузі іст. наук (Історичний архів державної безпеки Угорщини, Будапешт) – розділ 11

Моніка Баер-Шіпош, докт. філософії у галузі політ. наук (Пейчський університет, Пейч) – розділ 15

Пйітер Пал Товт, докт. соц. наук (Науково-дослідний інститут демографії, Центральне статистичне управління Угорщини, Будапешт) – розділ 16

Пйітер Форішек, габ. докт. у галузі іст. наук (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 2

Тібор Балла, габ. докт. у галузі військ. наук, проф. (Національний університет державної служби, Будапешт) – розділ 6

Тібор Валух, габ. докт. у галузі іст. наук (Університет імені Кароля Естергазі, Егер) – розділ 10, 12-13

Ференц Гідас, OFM (Ordo Fratrum Minorum) – розділ 10-13

Ференц Радванські, докт. філософії у галузі теол. наук (реформатський священник, Релігійна громада реформатської церкви с.Косонь) – розділ 10-13

Шандор Мілован (почесний голова Товариства угорської культури Закарпаття, Виноградів) – розділ 14

Технічне редагування та верстка: *Мелінда Орбан*

Коректура: *Едіна Шін, Марта Гнатик-Рішко*

Дизайн обкладинки: *Ласло Веждел*

УДК: *Бібліотечно-інформаційний центр "Опаці Чері Янош" при ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ*

Відповідальний за випуск: *Олександр Добош* (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори

Видання здійснене за підтримки Фонду національної співпраці, Офісу прем'єр-міністра Угорщини, ЗАТ «Благодійний фонд ім. Габора Бетлена» та за сприяння Спілки «За майбутнє реформатської громади Ніртетгі» і Благодійного фонду За Закарпатський угорський інститут

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90 202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ» (Затверджено протоколом загальних зборів Благодійного фонду За ЗУІ, протокол №1 від 09.12.2019р., прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, протокол №2 від 11.11.2019р., зареєстровано Центром надання адміністративних послуг Берегівської міської ради, 12.12.2019р.) та ТОВ «РІК-У»* (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88 000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

Підписано до друку 25.10.2021. Шрифт «Times New Roman».

Папір офсетний, щільністю 80 г/м². Друк офсетний. Ум. друк. арк. 64,0.

Формат 70x100/16. Замовл. №2772. Тираж 1400.